

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ХУДОЖНЬО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА КУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА МУЗЕЄЗНАВСТВА

ДИПЛОМНА РОБОТА

Освітній ступінь «Магістр»

НА ТЕМУ:

**МУЗЕЙНІ УСТАНОВИ В СИСТЕМІ ОСВІТИ, КУЛЬТУРИ
І ТУРИЗМУ (НА ПРИКЛАДІ МУЗЕЇВ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Виконала: здобувач в/о II (магістерського) рівня
спеціальності 027 «Музеєзнавство, пам'яткознавство»

Кравчик Юлія Юріївна

Науковий керівник: д-р культурології,
професор кафедри **Виткалов С.В.**

Рецензенти:

к.ф.н., доц. **Русаков С.С.**

Рівне - 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНИХ МУЗЕЇВ.....	11
1.1. Музейні установи в структурі сучасної регіональної практики.....	11
1.2. Історіографія та історія розвитку музейної справи.....	26
РОЗДІЛ II. КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ МУЗЕЇВ	36
2.1. Роль музеїв у краєзнавчій освіті та волинезнавстві.....	36
2.2. Музейна педагогіка: теорія та практика.....	67
2.3. Культурно-освітня діяльність Літературно-меморіального музею Лесі Українки у с. Колодяжне.....	75
РОЗДІЛ III. ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ МУЗЕЙНИХ УСТАНОВ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	82
3.1. Організація екскурсійно-туристичної діяльності в музейних установах.....	82
3.2. Тенденції розвитку сучасних регіональних музеїв	86
ВИСНОВКИ.....	95
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	98
ДОДАТКИ.....	104

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Музейні установи різного профілю посідають вагомe місце у реалізації культурної політики сучасної української держави. Адже музей сьогодні – це історично сформований інститут, який діє за принципом комунікації розділених у часі культур. Якщо брати до уваги поважні музейні зібрання великих міст України, то можна стверджувати, що вони користувалися увагою різних груп населення, зокрема інтелігенції, і завжди були під доглядом держави і в полі зору фахової наукової думки. А от щодо регіональної музейної мережі, то вона ніколи не мала провідного місця серед системи культурних пріоритетів держави.

Але з початком нового тисячоліття така ситуація починає докорінно змінюватися. Адже розвиток музейної галузі сприяє духовному вдосконаленню суспільства, утвердженню його гуманістичних цінностей, інтеграції національної спадщини в культуру світового співтовариства.

Музей, як специфічний багатофункціональний соціокультурний механізм, спрямований на збереження історико-культурної спадщини, дослідження музейних пам'яток, разом із тим проводить значну науково-просвітницьку діяльність, здійснює експозиційну роботу.

Музейна діяльність передбачає широкі контакти з громадськістю і комунікативна функція набуває особливої ваги у взаємозв'язках музею та суспільства. Поряд із традиційними формами музейної комунікації, такими як експозиційно-виставкова, просвітницько-освітня, видавнича, в умовах інформаційно-технологічного розвитку з'являються сучасні способи взаємодії музею і суспільства, спрямовані на розширення сфери впливу закладів культури серед громадськості.

Останнім часом пильну увагу фахівці музейної галузі приділяють проблемі залучення до музейного поля якомога більше відвідувачів. Зосередженість на музейних контактах сприяє підвищенню ролі музею у

суспільному житті, посиленню його впливу на духовну сферу країни в цілому та окремих регіонів.

У період національно-культурного відродження України відбувається вивчення і повернення до тих питань, які чимало років не були пріоритетними у культурному просторі України. А музейна мережа є осередком збереження історичної пам'яті та підвищення духовності.

Особливо це підтверджується на регіональному рівні, зокрема в такому регіоні як Волинь, яка є привабливим місцем для туризму. Розвиток цієї галузі у Західно-Поліському регіоні може значно посприяти розвитку економічної та соціальної сфери і забезпечити додаткову зайнятість населення.

Туристичну інфраструктуру Західно-Поліського регіону складають ресурси історичної, культурної спадщини, особливу важливу роль має Волинський краєзнавчий музей – головний музей Волинської області, найбільший і найдавніший з нині діючих музеїв Волині. В сучасних умовах він не тільки забезпечує збереження національної історико-культурної спадщини, але й сприяє духовному відновленню суспільства. Музей має достатній кадровий презентаційний, методичний потенціал та спроможність до продуктивного впровадження нових підходів та методик.

Тож знаходження свого місця в культурній інфраструктурі регіону й надасть змогу кожній такій установі стати не лише привабливою у туристичному плані, але й місцем для збереження національно-культурної спадщини.

Огляд використаної літератури. Тема становлення, розвитку і форм діяльності музеїв завжди знаходилися в полі зору мистецтвознавців, етнографів, істориків, культурологів, музеєзнавців і держави.

Перш за все, варто звернути увагу на масштабний комплекс досліджень «Музейна справа та музейна політика в Україні ХХ ст.» [55]. Це збірник наукових праць, в якому вміщено 35 статей 34 авторів із головних музейних і науково-дослідницьких установ Рівного, Львова, Києва, Чернігова, Канева,

Переяслава-Хмельницького, Калуги (Росія). Досліджуються питання розвитку різних галузей музейництва й окремих музеїв різних регіонів України. Розкриваються проблеми підвищення їх суспільної ролі, вивчення та комплектування фондів, побудови експозицій. Висвітлюється діяльність фундаторів і довголітніх працівників першого в Києві публічного музею – М. Біляшівського та Д. Щербаківського, їхній співпраці з колегами із різних міст України, зокрема і Волинською областю. Здійснюється аналіз становлення політехнічного й археологічного музейництва. Відображається формування та збереження колекцій деяких музеїв, а саме тих, які вже давно припинили свою діяльність. Простежується виникнення окремих особливо цікавих пам'яток. У книзі представлено понад 70 ілюстрацій, велика частина яких опублікована вперше.

Інформаційно насиченим матеріалом слугує праця В. Шевченко «Музеєзнавство» [73], в ній автор розглядає широке коло питань, пов'язаних із оглядом усіх сфер діяльності музею як соціокультурного інституту. Зокрема, проаналізовано історичні аспекти розвитку музеєзнавства, його структурні компоненти, викладено основні причини появи й особливості формування музею у сучасному соціумі.

Цікавою і збагаченою новизною є праця Т. Калугіної «Художній музей як феномен культури» [32]. В даному дослідженні розривається культурологічно-філософський підхід до феномену художнього музею. Автор вперше здійснив спробу дослідження художнього музею не лише як окрему культурну інституцію, а як ядро комплексної форми «музей». Також простежується генеза даної культурної форми від її зародження до сьогодення.

У дослідженнях М. Рутинського [65-67] подано історію розвитку музейної справи в Україні, а також розглянуто методичні засади й технологічні особливості організації екскурсійної справи в музейних закладах. Тому з певною мірою застереження ця праця також може бути використана у нашому дослідженні.

У праці «Лєся Українка (Життя видатних людей)» [46] подані листи та інші документальні матеріали, пов'язані з життям і творчістю великої поетеси. Ця розвідка дає цікавий матеріал для, власне, виявлення чи співставлення тієї діяльності, яку вже сьогодні організує й автор цієї роботи із тим, про що пише упорядник названої вище книги. На інші видання посилання подано безпосередньо у тексті роботи.

Важливе значення для розкриття заявленої теми має **джерельна база дослідження**, представлена Книгою надходжень експонатів до музею Лєсі Українки в Колодяжному [36], матеріали основного та допоміжного фондів установи, інтерв'ю зі співробітниками та відвідувачами, спогади колишніх працівників чи односельців, в яких певною мірою концентрується іміджевий потенціал установи; звітна документація про кількість і тематичний ряд проведених екскурсій [38] та культурно-мистецьких заходів за різні роки [37] тощо. Сюди можна зарахувати й наявні матеріали фондів музею, а також матеріал численної місцевої періодики, на шпальтах якої є чимало достатньо емоційного матеріалу стосовно предмету нашого наукового пошуку.

У роботі також використані матеріали основного фонду Волинського краєзнавчого музею та інтерв'ю зі співробітниками музею [16], за якими можна відстежити напрями діяльності музею та його ефективність у практиці роботи подібних установ регіону.

Зважаючи на той факт, що авторка дослідження є співробітником одного з провідних музейних комплексів Волині, чимало матеріалу в тексті магістерської роботи подано без посилань, оскільки взято з безпосередніх звітів музейних установ області, з якими вона безпосередньо працює.

Як було зазначено вище, дана тема забезпечується не лише розробками науковців, але й самою державою. Про це свідчить і наявність у класифікаторі МОН України спеціальності 027 «Музєєзнавство. Пам'яткознавство», що майже 30 років функціонує в Україні, забезпечуючи професійними кадрами існуючу мережу.

Та й науково-методична література, спрямована на забезпечення її ефективного функціонування, тому приклад. Однак, ця література стосується переважно загальнотеоретичних чи методичних проблем розвитку галузі, або характеристики провідних форм діяльності в ній. У той же час розмаїта мережа регіональних музеїв у переважній більшості послуговується лише поодинокими історико-краєзнавчими розвідками місцевих ентузіастів, що торкаються в основному питань витоків цієї діяльності, або ж акцентують увагу на окремих, найбільш яскравих фактах їх життєдіяльності: передачі нових колекцій, проведенні окремих заходів тощо. Утім, саме регіональні музеї, як і інші установи сфери культури в контексті державної Програми «Малі міста – великі враження» і покликані забезпечити просування національного культурного продукту у світовий інформаційний простір і зробити Україну привабливим туристичним тереном у світовому просторі.

Мета магістерської роботи – виявлення основних тенденцій розвитку регіональних музейних установ у системі культури, освіти та туризму.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення наступних дослідницьких завдань:

- дослідити музейні установи в структурі сучасної регіональної культурної практики;
- проаналізувати історіографію та джерельну базу розвитку музейної справи;
- з'ясувати роль музеїв у краєзнавчій освіті та волинознавстві;
- охарактеризувати провідні напрями культурно-освітньої діяльності Літературно-меморіального музею Лесі Українки у с. Колодяжне;
- проаналізувати специфіку організації екскурсійно-туристичної діяльності в музейних установах регіону;
- виявити провідні тенденції розвитку сучасних регіональних музеїв.

Об'єктом дослідження є музейні установи Західно-Поліського етнорегіону.

Предмет дослідження – культурна, освітня та туристична робота музейних установ у Волинській області.

Провідним завданням магістерської роботи є дослідження ролі музею в культурологічному, науковому, туристичному, освітньому вимірах, що забезпечує комплексний аналіз специфіки існування даних культурних інституцій

Використовуються історичний, мистецтвознавчий та етнографічний підходи, аналіз та синтез музейної діяльності. Представлений метод художнього аналізу особливостей музеїв Волині.

У процесі дослідження матеріалу значна увага приділялася трансформаційним моментам в існуванні музеїв та їх взаємозв'язку з історичним, освітнім, мистецьким, культурним розвитком.

Наукова новизна дослідження полягає у:

- здійсненні спроби комплексного дослідження музейних установ, виявленні специфіки та організації їх культурної, освітньої та туристичної роботи (на прикладі регіональних музеїв Західного Полісся);
- упорядкуванні наявного місцевого матеріалу, зібраного і систематизованого автором, як співробітником одного з волинських музеїв;
- уперше, спираючись на місцевий матеріал у вигляді джерельної бази, здійснено аналіз провідних тенденцій розвитку даних музейних установ та виокремлення їх особливостей серед потужного масиву музеїв України;
- охарактеризовано інноваційні методи роботи персоналу та специфіку залучення відвідувачів до музеїв;
- виявлено провідні тенденції розвитку музейної мережі регіону.

Практична значимість роботи полягає у тому, що зібраний і опрацьований матеріал може використовуватися у подальших наукових дослідженнях, а також у системі підвищення кваліфікації працівників культури та освіти, закладах вищої освіти різних рівнів акредитації й для подальшої розробки аналізованої проблематики.

Апробація дипломної роботи здійснювалася шляхом оприлюднення матеріалів у статті:

Виткалов С. В., Кравчик Ю. Ю. «Літературно-меморіальний музей Лесі Українки в культурному просторі Західного Полісся». *Українська культура : минуле, сучасне, шляхи розвитку* : наук. зб. Вип. 29 / упоряд. і наук. ред. В. Г. Виткалов ; редкол.: Ю. П. Богуцький, С. В. Виткалов, С. М. Волков та ін. ; наук.-бібліогр. редагування наукової бібліотеки РДГУ. Рівне : РДГУ, 2019. С. 162-166.

Дослідження проблеми діяльності музейних установ представлені у **виступах на конференціях:**

- Кравчик Ю. Ю. Музеї Волинської області в культурному просторі. *Євроінтеграційні процеси в сучасній Україні: культурно-мистецькі аспекти розвитку*: Програма XIII Міжнар. наук.-практ. конф.: Рівне, 16-17 лист., 2017 р./ Укл. програми: Виткалов В. Г., Виткалов С. В. Рівне : РДГУ, 2017. С.21

- Кравчик Ю. Ю. Тенденції розвитку регіональних музеїв. *Культурні домінанти в реаліях XXI століття*: Програма XIV Міжнар. наук.-практ. конф.: Рівне, 15-16 лист., 2018 р./ Укл. програми: Виткалов В. Г., Виткалов С. В. Рівне : РДГУ, 2018. С.23.

- Кравчик Ю. Ю., Меморіальні музеї Волині в контексті нових суспільно-культурних реалій. *Філософія дієвої культури: теорія та практика*: всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 26-27.03.2020 р.: програма. Київ: КНУКіМ, 2020. С.10.

- Кравчик Ю. Ю. Музейна мережа Волині крізь призму трансформаційних процесів: *Феномен культури постглобалізму*: міжнар. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 27 лист., 2020 р. Маріуполь: МДУ, 2020. С. 9.

- Кравчик Ю. Ю. Музей і бібліотека в регіоні: форми взаємодії в умовах сучасних викликів: *Феномен бібліотек у сучасному світі*: всеукр. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 30 верес., 2020 р. Маріуполь: МДУ, 2020. С.5.

Кравчик Ю. Ю. Креативні індустрії в сучасній музейній мережі Волині. *Україна першого двадцятиліття XXI століття: культурно-мистецький вимір.*: XVI міжнар. наук.-практ. конф., м. Рівне, 17-18 лист., 2020 р. / Укл. Виткалов С. В., Виткалов В. Г. Рівне: РДГУ 2020. С.31.

Структура дипломної роботи визначається метою, завданнями і логікою дослідження заявленої проблематики і відповідає вимогам, що висуваються перед науково-дослідницькими роботами. Дипломна робота має такий вигляд: вступ, три розділи (7 підрозділів), висновки, список використаної літератури, додатки.

У вступі подається обґрунтування актуальності досліджуваної теми, визначається предмет, об'єкт, мета дослідження, формуються конкретні завдання щодо розгляду заявленої проблематики, подаються методи дослідження, новизна та апробація роботи.

У першому розділі розкриваються питання історії та історіографії даної теми, також суть поняття «музей», специфіка роботи в музейних установах.

Другий розділ присвячений аналізу культурно-освітньої діяльності в музеях, виявленні ролі музеїв у волинезнавстві, зокрема в музейних закладах Волинської області.

У третьому розділі виявлено специфіку організації екскурсійно-туристичної діяльності музейних установ та окреслено провідні тенденції розвитку сучасних регіональних музеїв.

У Висновках підведено загальні підсумки стосовно проведеного наукового пошуку.

Список літератури включає 73 найменування літератури з теми аналізу.

Дипломна робота складає 104 сторінки, із них основного тексту – 84 сторінки.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНИХ МУЗЕЇВ.

1.1. Музейні установи в структурі сучасної регіональної практики

Сучасна ситуація в Україні стимулює перегляд багатьох питань, зокрема й ролі установ культури в системі інформаційної діяльності. Причина цього достатньо проста: глобалізаційні чинники, зростання добробуту населення, а відтак – і покращення інформаційного забезпечення власного життя, стимулюють і зміну ролі традиційних установ у просторі сьогодення. Особливої актуальності ця проблема набуває у невеличких населених пунктах, де клуб та музей часто є чи не єдиними центрами поширення інформації. І від того, якими є ці установи, багато чого залежить і в питаннях змін ціннісних орієнтацій. У цій системі важлива роль належить і музеям, тим більше, якщо вони мають меморіальний характер, тобто присвячені розкриттю життєдіяльності конкретної особистості.

Музей – це, як правило, культурно-освітній та науково-дослідний заклад, призначений для збереження й використання пам'яток природи, матеріальної та духовної культури, прилучення громадян до надбань національної і світової історико-культурної спадщини.

Будучи специфічною інституцією, яка збирає, зберігає, досліджує, популяризує предмети найрізноманітнішого значення, музей об'єктивно покликаний бути одним із потужних засобів освіти й виховання, забезпечувати культурно-історичний розвиток людства, виступати запорукою збереження пам'яті про діячів великих, знаменитих, видатних, нести інформацію про повчально-застережливі явища, події, факти. Інакше кажучи, музей покликаний формувати високі духовні запити й задовольнити всезростаючі інтелектуальні потреби, надихаючим імпульсом яких виступають культурно-мистецькі шедеври та історичні реліквії, унікальні пастки безцінні раритети.

Цілком природно, що за хронологічно тривалий період формування музею як соціального інституту виникає певна система правил, за якими створюють чи організовують музей, як проводиться пошукова робота щодо виявлення тих чи інших експонатів, у який спосіб комплектуються фонди музею, який порядок придбання чи дарування предметів музейного значення.

Але музей – це не тільки склад чи сховище предметів матеріальної та духовної культури. Там проводиться й ґрунтовна науково-дослідна робота: вивчається стан збереження експоната, а також його легенда, з'ясовується авторство, місце перебування, проводиться атрибуція, тобто перевірка на оригінальність експоната тощо. Крім того, важливою сферою діяльності музеїв є науково-освітня робота, провідними формами якої виступають екскурсійна, лекційна та виставкова.

Із цього випливає, що музей є спеціалізованим інститутом, який задовольняє суспільні потреби у зберіганні та використанні предметів реального світу як елементів історичної пам'яті, документальних засобів соціальної інформації, естетичних цінностей.

Функціонування музеїв у конкретно-історичних умовах зумовлює виділення особливої сфери їх діяльності – музейної справи. Музейна справа – це спеціальна галузь культурно-освітньої та наукової діяльності, яка здійснюється музеями щодо комплектування, збереження, вивчення і використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури. Основними напрямками музейної справи є культурно-освітня, науково-дослідна діяльність, комплектування музейних зібрань, експозиційна, фондова, видавнича, реставраційна, пам'ятко-охоронна робота. І хоча кожен із зазначених напрямів має суттєві трансформації у той чи інший історичний період, загалом напрями ці зберігаються [73].

Музеї мають багато особливостей і специфічних рис, що зумовлюють їхні наукові, культурно-освітні функції і зближують з відповідними закладами.

Функції сучасного музею надзвичайно складні, зважаючи на різноманітність форм їх діяльності. У вітчизняному та зарубіжному музеєзнавстві основоположними функціями музеїв традиційно вважаються функція документування і функція освіти та виховання. Сутність першої з них полягає в тому, що музей виявляє і відбирає об'єкти природи та створені людиною предмети, які можуть виступати справжніми свідцтвами об'єктивної реальності. Тим часом як функція освіти / виховання ґрунтується на інформативних та експресивних властивостях музейного предмета, тобто зумовлена пізнавальними та культурними запитами суспільства і здійснюється в різних формах експозиційної та культурно-освітньої роботи музеїв. Деякі дослідники вирізняють також такі функції музеїв як науково-дослідну, охоронну (А. Разгон, А. Фролов), а також комунікативну (І. Іксанова). І хоча найголовніша функція музею – збирання, вивчення та експонування пам'яток історії, культури, мистецтва, основним різновидом їх діяльності стає і дозвіллева.

Найголовніша особливість музеїв полягає в тому, що вони збирають, вивчають та експонують першоджерела або оригінали, тобто пам'ятки, які безпосередньо пов'язані з розвитком природи, життям людського суспільства. За цією особливістю музеї близькі до науково-дослідних установ, які також вивчають (у своїх аспектах) першоджерела.

Друга особливість музеїв полягає в тому, що вони працюють над дуже різноманітними першоджерелами – використовують геологічні, палеонтологічні, зоологічні, антропологічні та інші природничі колекції, пам'ятки матеріальної культури (знаряддя праці, інструменти, ремісничі вироби, зброю, побутові речі тощо), пам'ятки духовної культури (твори живопису, графіки, скульптури, декоративного мистецтва тощо), а також рукописні та друковані документи, книги. Види і форми першоджерел надзвичайно різноманітні, кількість їх величезна.

Третьою особливістю музеїв є те, що вони використовують свої фонди для популяризації першоджерел – показу їх в експозиційних залах, на

спеціальних виставках, за допомогою екскурсій, лекцій або інших видів інформування. Екскурсія як форма презентації колекцій, відповідно до сучасних уявлень, являє собою колективний огляд музею, визначного місця, виставки, об'єкта природи тощо за певним маршрутом під керівництвом екскурсовода з пізнавальною, освітньою, науковою та виховною метою, а також служить для задоволення естетичних потреб під час вільного проведення часу. Музейні екскурсії доволі різноманітні і можуть поділятися за місцем проведення, за об'єктом показу, а також за характером тематики, цільовою спрямованістю і складом екскурсантів. Екскурсії можуть здійснюватися і в приміщенні музею – по експозиції, виставках, фондах, а також за межами музейного приміщення – по пам'ятках і пам'ятних місцях. Практикуються також комплексні екскурсії, що об'єднують єдиною темою показ музейної експозиції і пам'яток, які перебувають у природних умовах.

Лекція – одна з давніх і традиційних форм культурно-освітньої діяльності. Її тематика пов'язана із профілем музею або з використанням музейних матеріалів. Тоді як в екскурсії пріоритетним є зорове сприйняття, в лекції воно відіграє другорядну роль, а на передній план виступає раціональне сприйняття. Головна мета лекцій – донести до слухачів теоретичну інформацію, супроводжуючи її матеріалами музейних колекцій, якими виступають копії або дублікати музейних предметів, ілюстрації, фотографії, слайди.

В експозиціях музеїв стали з'являтися комп'ютерні довідково-інформаційні програми, що надають змогу знайти відповіді на найрізноманітніші питання. Однак вони аж ніяк не можуть замінити такі форми культурно-освітньої роботи, як гуртки, студії, клуби, діяльність яких сприяє виявленню та розвитку творчих здібностей молодого покоління. У роботі гуртків пізнавальні елементи зазвичай поєднуються з творчими: учасники роблять зарисовки музейних предметів, ілюструють історичні події, створюють необхідний реквізит для театральних постановок тощо. Майже всі гуртки прищеплюють навички музейної роботи. Близькою до гурткової

форми роботи є студія, мета якої полягає в естетичному розвитку дітей та дорослих, розкритті їхніх здібностей до художньої творчості. Основною рисою студії є відповідна навчальна діяльність. Клуб, на відміну від гуртків і студій, чинить свою діяльність шляхом самоорганізації. Ним зазвичай керує обрана його членами Рада, до складу якої входять і наукові співробітники музею; вони також є консультантами і керівниками існуючих при клубі гуртків та секцій. Клуби розробляють положення та програми, що передбачають як секційні заняття, так і загальні заходи – збори, лекційні семінарські курси, зустрічі, тематичні вечори, конференції, яких беруть участь усі члени клубу [9].

Потребам людей в рекреації відповідає й музейне свято, що є комплексною формою культурно-освітньої діяльності, в якій цілісно поєднані елементи екскурсії, тематичного вечора, театралізованого видовища тощо. Воно проводиться музейними фахівцями на основі ретельно розробленого сценарію та за участю творчих працівників театру, музичних установ, художньої самодіяльності, радіо, кіно, телебачення. Музейні свята бувають фольклорними, літературними, календарними, військово-історичними; вони можуть різнитися як сюжетами, так і методами організації. Проте, щоб називатись таким, на музейному святі мають бути задіяні музейні предмети, а також передбачена активна участь відвідувачів, використання театралізованих елементів та ігрових епізодів, дотримання ритуальних і святкових атрибутів, тобто необхідне поєднання двох умов – музейності і святковості.

Специфіка музеїв виявляється також у тому, що в їхній діяльності науково-дослідні й освітні функції тісно поєднуються. Збираючи першоджерела, створюючи таким чином джерельну базу для наукових досліджень і проводячи власні дослідження, музеї водночас займаються широкою популяризаторською діяльністю.

Музеї за своєю природою належать до системи науково-дослідних установ. Комплектування музейних зібрань, якщо воно не підміняється

простим збиранням експонатів для експозицій, обов'язково пов'язано з проведенням досліджень. У процесі формування колекцій музеїв знаходять предмети музейного значення, які документують процеси та явища, що відбуваються в суспільстві та природі. Така робота здебільшого вимагає проведення експедицій і польових досліджень, у процесі яких фахівці вивчають конкретні факти і предмети, виявляють у них ті чи інші закономірності розвитку суспільства та природи, поповнюють фонди відповідними матеріалами і в той спосіб не тільки розширюють джерелознавчу базу науки, але й одержують нові, раніше невідомі знання.

Таким чином, виявляючи, збираючи та зберігаючи предмети музейного значення, а також створюючи експозиції та проводячи культурно-освітню роботу, музеї не тільки використовують наукові напрацювання, а проводять власні наукові дослідження.

Науково-дослідна робота є основою діяльності музеїв, кожного виду зокрема. Організація всієї діяльності музеїв на науковій основі – головне досягнення музеєзнавства.

Завданнями наукової роботи музеїв є:

- глибоке вивчення історії краю, міста чи села;
- дослідження музейних колекцій та їх наукова обробка;
- опрацювання окремих тем, пов'язаних з експозицією музею;
- розробка експозицій (складання тематичних структур та тематико-експозиційних планів);
- розробка питань методики і техніки музейної справи.

Уся науково-дослідна робота в музеях здійснюється за певним планом, який затверджує вчена рада музею. Наукова робота в музеях на сучасному етапі здійснюється: за допомогою розвідок на місці подій; експедицій; за допомогою архівних досліджень; вивчення матеріалів у бібліотеках, науково-дослідних інститутах, культурно-освітніх установах та закладах. Результати науково-дослідної роботи працівники музеїв оформляють у вигляді нових виставок, розділів експозицій, каталогів, методичних розробок екскурсій,

наукового опису цінних експонатів, а також статей та монографій, буклетів, наукових праць тощо. Музеї надають свої колекції історикам, археологам, етнографам, мистецтвознавцям, палеонтологам, біологам, літературознавцям та іншим фахівцям і той спосіб беруть участь в їхній роботі. Власні дослідження музеїв відкривають для науки нові джерела і збагачують розроблення проблематики профільної науки [28].

Кожен музей є по-своєму унікальним і неповторним. І все-таки у складі музейних зібрань, масштабі діяльності, юридичному статусі та інших характеристиках є деякі схожі риси, що дають можливість розподіляти все різноманіття музейного світу на певні групи, інакше кажучи, здійснювати їх класифікацію.

Однією з найважливіших категорій класифікації виступає профіль музею, тобто його спеціалізація. Основоположною ознакою класифікації тут є зв'язок музею з конкретною наукою або видом мистецтва, технікою, виробництвом та його галузями.

Тип музею визначається його суспільним призначенням, метою діяльності. Існують три типи музеїв:

1) науково-освітні масові, або публічні. Ці музеї призначені для широкого кола громадян та гостей України, їх у нашій країні більшість. Це, наприклад, Дніпропетровський історичний музей, Державний історичний музей України в Києві, Львівська картинна галерея;

2) науково дослідні, або академічні, які призначені для спеціалістів. Створюються вони при академіях, науково-дослідних інститутах, мають вузькоспеціальний характер. Це своєрідні наукові лабораторії (наприклад, Центральний науково-природознавчий музей НАН України, Львівський природознавчий музей НАН України);

3) навчальні, призначені для учнів і студентів. Створюються при школах, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах з освітньою метою. Наприклад, Мінералогічний музей і геологічний музей Львівського

університету імені І. Франка, Музей археології при Інституті українознавства імені І. Крип'якевича НАН України) [15].

Профіль музеїв визначається основним змістом його фондів і зв'язком із тією чи іншою галуззю науки, мистецтва або виробництва.

Нині в Україні є музеї таких профілів: історичні, краєзнавчі, мистецтвознавчі (художні), меморіальні, літературні, природничо-наукові, галузеві. Музеї кожного з цих профілів можуть мати ще вужчу спеціалізацію, поділятися на види і підвиди. Наприклад, до музеїв художнього профілю належать музеї образотворчого мистецтва, народної творчості, театральні, музичні тощо; до музеїв природничо-наукового профілю – геологічні, палеонтологічні, ботанічні, зоологічні тощо; до історичного профілю – загальноісторичні, військово-історичні, археологічні, етнографічні, історико-архітектурні та історико-культурні (музеї або заповідники); до галузевих – технічні, сільськогосподарські, педагогічні, медичні тощо.

У Законі України “Про музеї та музейну справу” від 29.06.95 р. № 249/95-ВР, ст. 5 подається така класифікація музеїв за видами:

«За своїм профілем музеї поділяються на такі види: історичні, археологічні, краєзнавчі, природничі, літературні, мистецькі, етнографічні, технічні, галузеві тощо.

На основі ансамблю, комплексів пам'яток та окремих пам'яток природи, історії, культур та територій, що становлять особливу історичну, наукову і культурну цінність, можуть створюватись історико-культурні заповідники, музеї-заповідники, музеї просто неба, меморіальні музеї-садиби.

Музеї можуть бути: загальнодержавні, засновниками яких є центральні органи виконавчої державної влади; республіканські (Автономної Республіки Крим), засновниками яких є органи державної виконавчої влади АР Крим; місцеві, засновниками яких є відповідні місцеві органи державної виконавчої влади або органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, громадяни.

Державному музею, який має музейне зібрання пам'яток загальнодержавного значення, набув міжнародного визнання і є провідним культурно-освітнім та науково-дослідним закладом у відповідних профільних групах музейної мережі України, у встановленому законодавством України порядку може бути надано статус національного музею України» [57].

Розглянемо основні профілі музеїв України.

Музеї історичного профілю. До цієї групи належать музеї, які збирають, зберігають, вивчають і популяризують пам'ятки матеріальної та духовної культури українського народу. Зберігаючи величезні цінності, музеї історичного профілю ведуть широку науково-дослідну та освітньо-виховну роботу.

В Україні до загальноісторичних належать Державний історичний музей України в Києві, а також Харківський, Дніпропетровський, Львівський, Чернігівський історичні музеї. Меморіальні музеї є окремим видом музеїв історичного профілю. Меморіальні музеї присвячені пам'яті видатних політичних, державних і військових діячів, учених, письменників, композиторів, художників та ін. Вони створюються на базі пам'ятних комплексів, які охороняються державою: садиб, будинків, квартир, пов'язаних з життям і діяльністю видатних осіб. Це музеї видатних діячів України – академіка Д. Яворницького (Дніпропетровськ), педагога В. Сухомлинського (Павлиш Кіровоградської області), художників В. І. Касіяна (Снятин Івано-Франківської області), і Ф. Ф. Манайла (Ужгород), архітектора В. Г. Заболотного (Переяслав-Хмельницький), письменника І. Я. Франка (Нагуєвичі Львівської області) тощо.

Перший меморіальний музей в Україні створено в 1928 р. – Будинок-музей Т. Г. Шевченка в Києві. Єдиним в Україні музеєм-мавзолеєм є меморіал-поховання у складі музею-садиби М. І. Пирогова. У ньому похований славетний український хірург, який уперше застосував наркоз, засновник воєнно-польової хірургії, учасник героїчної оборони Севастополя,

академік М. І. Пирогов (1810-1881 рр.). Мавзолей з забальзамованим тілом знаходиться у підземному приміщенні церкви-усипальниці. Між іншим, спосіб, яким був забальзамований М. І. Пирогов, досі залишається невідомим.

Окремим видом музеїв історичного профілю є археологічні музеї. Основу їхніх збірок становлять пам'ятки матеріальної культури від найдавніших часів до епохи середньовіччя, виявлені під час археологічних досліджень. До найдавніших таких музеїв в Україні належать: Одеський археологічний музей НАН України (150 тис. експонатів), Національний історико-археологічний заповідник у Севастополі «Херсонес». Великі історико-археологічні музеї України є ще в Керчі та Дніпропетровську.

Окрему групу становлять музеї-заповідники (архітектурно-історичні та історико-культурні), до складу яких, крім експозиції, входять архітектурні, історичні, літературні та інші пам'ятки, що знаходяться на території заповідника. Їх створюють у будівлях, які становлять велику історичну чи художню цінність чи є визначними історико-культурними пам'ятками. Найбільші з них: національний архітектурно-історичний заповідник «Софійський собор», відкритий в 1934 р. у центрі Києва; історико-культурний заповідник на о. Хортиця (Запорізька область), Переяслав-Хмельницький історико-культурний заповідник, Кам'янець-Подільський історичний музей-заповідник, Чернігівський архітектурно-історичний заповідник тощо.

Великим і цікавим заповідником України є Києво-Печерський національний заповідник. На площі 28 га міститься понад 80 стародавніх споруд, які мають історичну і художню цінність. Серед них такі визначні пам'ятки, як Успенський собор XI ст., церкви – Троїцька Надбрамна і Спаса на Берестові, дзвіниці на Дальніх і Близьких печерах XVIII ст., кріпосні мури і вежі XVIII ст., печери, підземні церкви та ін. У заповіднику зібрано унікальні колекції образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва, малярства, гравюри, зразків українського золотарства, гаптування коштовних тканин

тощо. На території заповідника міститься 4 музеї загальнодержавного значення: Музей історичних коштовностей України, Державний музей українського народного декоративного мистецтва України, Державний музей театрального, музичного та кіномистецтва України, Державний музей книги та друкарства України.

Краєзнавчі музеї. Музеї цього профілю збирають, зберігають, вивчають і експонують матеріали, що розповідають про природу, економіку, історію і культуру певного краю. У них зібрані геологічні, ботанічні, зоологічні, палеонтологічні, археологічні, етнографічні та інші колекції, знаряддя праці, вироби місцевих промислів різних історичних періодів, твори мистецтва, літератури, народної творчості тощо. Специфіка краєзнавчих музеїв полягає в тому, що вони мають широкий діапазон експозицій, поєднують риси музеїв історичного і природничо-наукового профілю, а іноді мають ще художні, літературні чи меморіальні відділи. Через це їх називають ще музеями комплексного профілю.

Попередниками сучасних краєзнавчих музеїв були місцеві музеї, які виникли в Україні в кінці XIX – на початку XX ст.: Миколаївський (1898 р.), Волинський (у Житомирі, 1902 р.) та ін.

Перший міський музей старожитностей був заснований у 1825 р. в Одесі. Більшу частину його експонатів становили визначні твори мистецтва, які подарували музею міські колекціонери.

Нині практично в кожній області функціонують обласні краєзнавчі музеї. Багато пам'яток матеріальної і духовної культури свого краю зосереджено у Тернопільському краєзнавчому музеї, Кіровоградському краєзнавчому музеї, Івано-Франківському краєзнавчому музеї.

Краєзнавчі музеї – це найчисельніша група серед музеїв нашої країни. До провідних музеїв цього профілю належать: Полтавський краєзнавчий музей, Закарпатський краєзнавчий музей, розташований у стародавньому замку Ужгорода; Білгород-Дністровський краєзнавчий музей, Кримський краєзнавчий музей у Сімферополі; Чернівецький, Житомирський та

Одеський краєзнавчі музеї. Крім того, понад 7 тис. музейних закладів краєзнавчого типу працюють на громадських засадах.

Музеї художнього профілю. Музеї цього профілю зберігають, вивчають і пропагують визначні твори живопису, графіки, скульптури, ужиткового мистецтва, а також народної творчості, ведуть велику дослідницьку і науково-освітню роботу.

Першим художнім музеєм на території України був Музей художньої промисловості, відкритий у 1873 р. у Львові. Пізніше, у 1886 р. засновано Міський художній музей у Харкові, у 1889 р. – Міський музей красних мистецтв в Одесі.

Провідне місце серед сучасних художніх музеїв України займають: Національний музей українського образотворчого мистецтва України в Києві, Львівська картинна галерея, Національний музей українського народного декоративного мистецтва України у Києві, Національний музей театрального, музичного та кіномистецтва України у Києві, Харківський художній музей, Одеський художній музей, Український музей етнографії та художнього промислу у Львові, Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини. Художні музеї є також у Дніпропетровську, Севастополі, Алупці, Бердянську та інших містах України. Художні музеї не лише зберігають і популяризують твори образотворчого мистецтва, а й організовують виставки, підготовлені спільно з іншими музеями чи влаштовані у порядку культурного обміну між країнами.

Пам'ятки музичної культури збирають, зберігають, експонують музичні музеї України. В Україні працюють: Будинок-музей М. В. Лисенка, Кабінет-музей В. С. Косенка (у Києві), Музично-меморіальний музей С. Людкевича у Львові, Музей П. І. Чайковського (Кам'янка Черкаської області), Меморіальна кімната-музей М. Д. Леонтовича (Тульчин Вінницької області), Музей при Київському театрі опери і балету імені Т. Шевченка та ін.

Музеї природничо-історичного профілю. До цієї групи належать музеї, які збирають, зберігають, вивчають і експонують різноманітні природничі матеріали та відображають у своїх експозиціях найновіші досягнення природничих наук. Такі музеї тісно пов'язані з академічними, науково-дослідними інститутами і вищими навчальними закладами, діяльність їх має як наукові, так і навчальні цілі. Одним з найбільших природничо-історичних музеїв України є Центральний науково-природознавчий музей НАН України, відкритий у 1973 р. в Києві. Він складається з кількох музеїв: Геологічного, Ботанічного, Палеонтологічного, Зоологічного й Археологічного. Фонди музею величезні – кілька мільйонів експонатів. Музей проводить велику дослідницьку роботу, організовує багато наукових експедицій. Він дуже популярний серед численних відвідувачів.

Львівський природознавчий музей – одна з найдавніших природничих установ України. Експонати для музею збирав з 1832 р. відомий орнітолог В. Дзедушицький, відкрито музей для відвідування з 1860 р. Фонди налічують понад 500 тисяч одиниць. Основні напрями наукової роботи – вивчення видової різноманітності й екології окремих груп флори і фауни західних областей України; пропаганда природничих знань.

Особливими природничо-науковими музеями України є зоологічні музеї Київського і Харківського університетів, а також палеонтологічний музей Одеського університету. У 1960 р. при Одеському палеонтологічному музеї було відкрито єдиний у колишньому СРСР підземний палеонтологічний заповідник. Музей проводить велику науково-дослідну, навчальну й освітню роботу.

Своєрідним природничим музеєм є Севастопольський акваріум Інституту біології південних морів, відкритий у 1897 р. У будь-яку пору року тут можна побачити 40 видів чорноморських тварин й екзотичну тропічну фауну: акул, скатів, крабів, губок, молюсків.

Музеї інших профілів. Це здебільшого галузеві (техніко-економічні, сільськогосподарські, медичні, педагогічні тощо), або музеї, які створюються

при відповідних відомствах і організаціях. Робота в них має свою специфіку і потребує спеціальної підготовки. До музеїв нових профілів належать: музей слідопитів надр у Черкасах, музеї військових округів, прикордонних застав, санаторіїв, аптек, інших установ, музеї просто неба (скансени) тощо.

Одним з найбільших серед музеїв просто неба є Національний музей народної архітектури та побуту України у Пирогово, розташований у мальовничій околиці Києва. На території 120 га, де самою природою вдало поєднано характерні ландшафтні зони України – гори, долини, степи і ліси – створено експозицію про різні райони України: Середню Наддніпрянщину, Полтавщину, Слобожанщину, Полісся, Поділля, про Карпати та південь України. Архітектурно-етнографічна експозиція цього музею включає близько 400 будівель і понад 30 тис. експонатів – народний одяг, тканини, меблі, знаряддя праці, вироби гончарів, бондарів, теслярів тощо.

Музеї просто неба є в Україні у Переяславі-Хмельницькому, Ужгороді, Львові і Чернівцях.

У 1971 р. у Львові в Шевченківському гаї створено Музей народної архітектури та побуту. Сьогодні в експозиції цього музею на площі 150 га можна оглянути 124 архітектурні об'єкти. Експозиція організована за етнографічним принципом. На території Західної України в кінці XIX – початку XX ст. виділялось 8 історико-етнографічних областей: Бойківщина, Гуцульщина, Лемківщина, Поділля, Полісся, Волинь, Рівнинне Закарпаття і Покуття, які в музеї представлені окремими секторами. Створюються також експозиційні сектори «Буковина», «Львівщина». У музеї організуються мікросела з 15-20 архітектурних об'єктів. У житлових і господарських будівлях експонуються предмети домашнього вжитку, одяг, інструменти народних ремесел, знаряддя сільського господарства, транспортні засоби, у церквах, дзвіницях і каплицях відтворенні відповідні інтер'єри.

Попередниками музеїв під відкритим небом в Україні були виставки, на яких експонувалися окремі будівлі. Однією з найцікавіших стала краєва виставка 1894 р. в Стрийському парку Львова, де відтворено шість типових

садиб з різних районів Галичини, Гуцульську церкву, шість придорожніх христів і вітряк. У 1902 р. в Харкові до XII археологічного з'їзду було збудовано хату з Лівобережної України. У 1910 р. у Катеринославі (сучасний Дніпропетровськ) учасники Південноросійської промислової виставки оглядали садибу з с. Мишурин Ріг, збудовану за проектом академіка Д. Яворницького.

У 1975 р. у Львівському зооветеринарному інституті відкритий Музей підков. У його експозиції зібрано понад 300 експонатів із багатьох країн світу. Крім повсякденних, тут можна побачити підкови для коней, що транспортують ліс крутими гірськими схилами, безшумні підкови з повстяними підкладками для коней, яких впрягали в міські карети.

Є в Україні і Музей бджільництва. Розташовано його на Полтавщині, в Гадячі, в Українській дослідній станції бджільництва імені П. І. Прокоповича. В експозиції цього музею відображено розвиток пасічництва й торгівлі медом з давньоруських часів до ХХ ст. Розповідає музей і про П. І. Прокоповича – винахідника рамкового вулика [61].

Існують також інші принципи класифікації музеїв. Зокрема, основу класифікації музеїв може становити адміністративно-територіальна ознака, згідно з якою розрізняються республіканські, регіональні (на які детальніше звернемо увагу в II розділі), обласні, районні музеї. За належністю (юридичним статусом) музеї поділяються на державні, громадські та приватні.

Таким чином, музеї – це культурно-освітні та науково-дослідні заклади, призначені для вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної та духовної культури, прилучення громадян до надбань національної і світової історико-культурної спадщини.

Основними напрямками музейної справи є культурно-освітня, науково-дослідна діяльність, комплектування музейних зібрань, експозиційна, фондова, видавнича, реставраційна, пам'ятко-охоронна робота.

Мережа музеїв в Україні будується на основі усталеної в українському музеєзнавстві наукової класифікації (поділу на публічні, академічні навчальні).

На сьогодні в Україні є музеї таких профілів: краєзнавчі, історичні, мистецтвознавчі (художні), меморіальні, літературні, природничо-наукові, галузеві. Музеї кожного з цих профілів можуть мати ще вузьку спеціалізацію, поділятися на види і підвиди. Окрему групу музеїв України становлять музеї-заповідники (архітектурно-історичні та історико-культурні), до складу яких, крім експозиції, входять архітектурні, історичні, літературні та інші пам'ятки, що знаходяться на території заповідника. Найчисельнішу групу серед музеїв нашої країни становлять краєзнавчі музеї.

1.2. Історіографія та історія розвитку музейної справи

Попередниками сучасних музеїв в Україні більшість учених вважають колекції книг, картин, ікон, художніх виробів, зброї тощо, які зберігалися в храмах ще в часи Київської Русі: Десятинній церкві, Софійському соборі, Києво-Печерському монастирі та ін. Також вони зосереджувалися в монастирях, церквах, замках, братствах, приватних садибах. При цьому у соборах зберігалися не тільки ікони, церковне начиння, а й переможні знамена, зокрема козацькі клейноди, коштовний посуд, ювелірні вироби, книги, стародруки, різноманітні рукописні твори тощо. Зокрема, великі зібрання давніх пам'яток мали українські братства, Острозька колегія, Києво-Могилянська академія. Зібрання козацької зброї, картин, рукописних книг, літописів, ікон, ювелірних виробів, історичних документів мали в своїх садибах представники козацької старшини.

У XVII-XVIII ст. великі приватні збірки художніх творів знаходились у феодалних замках та династичних маєтках (Я. Собеського у Жовкві, Синявських у Бережанському замку, Вишневецьких у замку в Вишнівці, галерея Сапег у Кодні, К. Розумовського у Батурині тощо).

Але перші музейні скарбниці в Україні виникли лише на початку XIX ст. і пов'язані з освоєнням територій Південної частини України, постанням на них нових міст, а особливо з відкриттям археологами античних поселень у Північному Причорномор'ї – Ольвії, Херсонесу, Пантікапея.

Так, 1806 р. у Миколаєві було відкрито перший на території України музей, що виник на основі зібрань випадкових знахідок античних пам'яток. Спершу ця колекція належала Чорноморському гідрографічному депо. Однак музей проіснував недовго, і його пам'ятки осіли в інших музеях.

1811 р. засновано Музей старожитности у м. Феодосії (нині краєзнавчий музей). Значна заслуга в його створенні належить місцевим аматорам-пам'ятокознавцям і меценатам. Вагомий внесок у розвиток Феодосійського музею зробив художник І. Айвазовський, який жив у Феодосії з 1845 р. і особисто брав участь в археологічних розкопках, зокрема скіфських курганів. Саме його коштом 1873 р. споруджено нове приміщення музею, у фондах якого зберігається понад 30 тис. пам'яток. Серед них археологічні пам'ятки (антична кераміка, римський скляний посуд), нумізматична колекція (боспорські та візантійські монети), історичні документи, що пов'язані з російсько-українсько-турецькими війнами, приєднанням Криму до Російської імперії, повстанням на кораблі «Потьомкін», пам'ятками генуезької фортеці Кафи тощо [32].

Слід зауважити, що царський уряд надавав певного значення охороні та збиранню античних пам'яток у Криму та Причорномор'ї. Приділялася увага й збереженню як турецьких, так і татарських пам'яток архітектури.

У першій половині XIX ст. в Україні, зважаючи на розвиток вищої освіти, виникають університетські музеї, які відіграли важливу роль у збиранні та збереженні історико-культурних надбань. Університетські музеї зазвичай створювалися через кілька років після заснування університету. У 1807 р. при Харківському університеті завдяки зусиллям громадського діяча В. Н. Каразіна відкрито кілька музеїв – Археологічний, Зоологічний, Мінералогічний, Музей образотворчих мистецтв. У 1834-1837 рр. при

Київському університеті Св. Володимира завдяки його першому ректорові М. О. Максимовичу також створено музеї: Старожитностей, Нумізматичний, Образотворчих мистецтв, Зоологічний та ін.

Більш інтенсивно розвивається музейна справа в Україні у другій половині XIX ст. – початку XX ст., коли відкрито чимало історичних та природничих музеїв: Херсонський музей старожитностей (1890 р.), Херсонський археологічний музей (1893 р.), Львівський історичний музей (1893 р.), у Чернігові – музей Архівної комісії (1897 р.) та музей українських старожитностей В. В. Тарнавського (1902 р.). Серед інших українських музеїв одним із найбільших був Полтавський природничий музей (1891 р.). У Севастополі у 1869 р. відкрито музей Чорноморського флоту, в 1905 р. – музей героїчної оборони і визволення міста. Тобто, ці структури концентрували у собі характерний історичний матеріал.

Під впливом активізації культурного життя на базі приватних колекцій творів мистецтва в Україні наприкінці XIX – початку XX ст. організовано ряд художніх музеїв: у Харкові – перший в Україні міський художній музей (1886 р.), у Києві – Міський музей старовини і мистецтв (1899 р.), в Одесі – Міський музей красних мистецтв (1899 р.), в Феодосії – картинну галерею творів І. К. Айвазовського, ним засновану. Художні галереї були відкриті й у Миколаєві, Катеринославі. Той час можна вважати добою цілеспрямованої діяльності з вивчення пам'яток історії і культури [12].

На західноукраїнських землях великим музейним центром традиційно був Львів. Саме тут у 1874 р. відкрито Міський промисловий музей, в якому представлено унікальні пам'ятки українських художніх промислів XVI-XIX ст.; у 1887 р. – Музей Ставропігійського інституту, в якому зосереджено велику колекцію рукописів, архівних пам'яток, стародруків; у 1895 р. – Етнографічний музей Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка; у 1904 р. – Археологічний музей «Народного дому», у 1907 р. – Народний музей (тепер Львівська картинна галерея), перетворивши Львів у потужний центр наукового пошуку та популяризації національної культурної спадщини.

На початку ХХ ст. в Україні створюється кілька меморіальних музеїв. Так, у 1904 р. в Ялті відкрито меморіальний музей А. П. Чехова. До 1917 р. в Україні не було жодного меморіального музею, присвяченого Т. Г. Шевченку, І. Я. Франку, Лесі Українці або іншим діячам української культури.

Великі приватні музейні колекції мали В. В. Тарнавський, Б. І. та В. Н. Ханенки, П. П. Потоцький та ін. Всього в Україні до 1917 р. функціонувало 35 музеїв. Вони належали різним відомствам, установам та приватним особам, однак цей потенціал вигідно вирізняв Україну у питанні концентрації музейних колекцій..

Щодо розробки теорії музейної справи, без якої вести централізовану дослідницьку чи колекційну роботу не можливо, то вона перебувала ще в зародковому стані.

Після 1917 р. в умовах розгортання політики українізації (1923 р.), відносного підвищення уваги Уряду до проблем освіти, охорони пам'яток музейного будівництва, масового краєзнавчого руху і широкої аматорської ініціативи зі створення музейних осередків на місцях, спостерігалось значне зростання музейної мережі, що розширює тематику й збільшує кількість наукових публікацій..

Перша Всеукраїнська краєзнавча конференція, що відбулася в 1925 р. в Харкові, націлювала місцеві музеї як низові краєзнавчі осередки на всебічне вивчення минулого та сучасного краю.

Музей-кабінет антропології та етнографії імені Ф. К. Вовка разом з іншими академічними установами Історичної секції ВУАН став науково-організаційним та координаційним центром краєзнавства в Україні. Музей-кабінет поступово розгорнув дослідження в галузі етнографії, археології, антропології.

Визначними організаторами музейної справи в цей час в Україні були М. Ф. Біляшівський, Ф. І. Шміт, Д. М. Щербаківський, М. О. Макаренко, Ф. Л. Ернст, К. В. Мощенко, В. Г. Кравченко, П. П. Постоев, М. Я. Рудницький,

С. А. Тарапуніенко, Д. І. Яворницький, П. А. Тутковський, Ю. Й. Сочинський, С. С. Дложевський, М. Ботенко тощо.

Влітку 1919 р. в Україні створено нові музеї – Черкаський, Вінницький, Нікопольський, Уманський та ін. У 1919 р. відкрито Картинну галерею в Полтаві; в 1920 р. засновано Одеський державний художній музей, в 1922 р. – Київську картинну галерею. Збільшилася кількість історичних і художніх музеїв [28].

Першими історико-культурними заповідниками оголошено стародавнє місто Ольвія разом із некрополем на Миколаївщині (1924 р.) і Києво-Печерську лавру (1926 р.).

У 1920-1930-х рр. в Україні засновано перші літературно-меморіальні музеї. Серед них – Музей-заповідник на могилі Т. Г. Шевченка в Каневі (1926 р.), Музей-заповідник М. В. Гоголя у Великих Сорочинцях (1928 р.), Музей В. Г. Короленка у Полтаві (1928 р.), а відтак розширилася й методична та експозиційна робота у зазначених установах.

У 1920-1930-х рр., із розширенням впливу радянської ідеології, зростає увага до теорії і методики музейної справи. Діяльність музеїв урізноманітнюється й активізується; постійно вводиться в практику музейної справи культурно-освітня діяльність, однак усі напрями цієї роботи політизуються.

Велике значення для розвитку музейної справи в цей період мав перший Музейний з'їзд (1930 р., Москва), на якому обговорювалися питання побудови екскурсій, організації різних виявів музейної роботи. Широкого розмаху набула науково-дослідна робота музеїв. Слід відзначити й видання щоденних збірників, програм, методичних розробок, каталогів і путівників. Інакше кажучи, держава бере під свою опіку цей культурний центр, перетворюючи його у потужний напрям ідеологічної, культурно-освітньої діяльності.

У роки Другої світової війни (1939-1945 рр.) фашистами зруйновано і розграбовано десятки музеїв України. Особливо потерпіли історичні та

художні музеї, численні колекції яких було вивезено до Німеччини, а приміщення зруйновано..

У повоєнні роки відбудовано зруйновані музеї, частково повернуто вивезені колекції, зібрано нові експонати, створено нові експозиції. Станом на 1950 р., посилаючись на загальновідому статистику, в Україні працювало 137 музеїв. Їх структура і класифікаційні характеристики на той час фактично сформувалися.

Зважаючи на покращення духовного клімату, матеріальної бази культури, у повоєнні роки створено також нові історичні, краєзнавчі, художні, літературно-меморіальні музеї. Серед літературно-меморіальних: Музей Ю. А. Федьковича у Чернівцях (1945 р.), Музей І. П. Котляревського в Полтаві (1952 р.), Музеї Т. Г. Шевченка (1962 р.), М. Т. Рильського (1960 р.), музей І. Франка в Нагуєвичах (1946 р.), Музей-садиба Лесі Українки в Колодяжному на Волині (1949 р.). Серед художніх музеїв – Закарпатська картинна галерея в Ужгороді (1948 р.), Державний музей Українського декоративного мистецтва у Києві (1954 р.), Донецький художній музей (1960 р.) тощо. Відтак це стає вадливим підґрунтям для організації не лише виставкової, але й науково-дослідної діяльності.

Активізуються публікації зібраних і опрацьованих матеріалів. Однак, зважаючи на притаманну добі характеристику, усі публікації вирізняє надмірна описовість і брак аналітичного матеріалу, чим і вирізняється радянська доба від аналогічного європейського контексту.

У 1960-1990-ті рр. великого поширення набули народні музеї, які створювалися з ініціативи Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, окремих наукових установ чи науковців, ентузіастів-аматорів і працювали на громадських засадах [4]. Їх перевагою стало те, що значна частина аматорів, причетна до їх формування, у розгортанні цієї мережі шліфувала навички професійної діяльності у роботі з книгою, формувала у собі високу соціальну активність та інші аналогічні чинники, потрібні як для

зміцнення самої держави, так і для розширення інформаційних потреб населення, яке брало участь у цьому процесі.

«На початок 1986 р. в Україні налічувалось 7924 громадські музеї, 396 із них здобули почесне звання «народний». З 470 райцентрів 387 мали краєзнавчі громадські музеї. В громадських музеях України – майже 2200 тис. оригінальних експонатів...», – писав П. Т. Тронько у своїй праці «Історичне краєзнавство в Українській РСР».

Можна по різному ставитися до тієї музейної мережі, однак слід відзначити, що за допомогою і музейної мережі було сформовано патріотично налаштоване до власної держави населення. Краєзнавчі музеї були перетворені на центри експонування місцевих здобутків в достатньо широкому аспекті етнокультурного вектора і відігравали важливу роль у формуванні духовності населення. Провідні ж музеї країни перетворено на потужні центри науково-дослідної і експонентської діяльності, яка хоча й вирізнялася певною ідеологізацією, однак забезпечувала розширення інформаційно-культурних потреб населення країни.

Створення нових музеїв – як державних, так і народних – триває в умовах існування незалежної Української держави. Вперше в історії українського музейництва було висвітлено національно-визвольні змагання українського народу за свою державність у 1914-1945 рр., державотворчу діяльність ЗУНР, видання товариств «Просвіта», «Рідна школа», «НТШ», відомості про ОУН, події 1939-1941 рр. на західноукраїнських землях, про діяльність УПА, голодомор в Україні 1933 р., геноцид під час сталінських репресій тощо.

Музеї завжди були в полі зору дослідників, які крізь їх призму вивчали, з одного боку, процеси суспільно-політичного розвитку, соціально-економічний і моральний стан суспільства, а з іншого, - регіональну історію. Це не випадково, тому що музеї виступають важливою ланкою у формуванні національної ідентичності, історичної пам'яті, вихованні національної

свідомості. Музейництво нині розглядається як важлива складова розвитку науки й культури.

З появою музейної мережі краєзнавчі студії стали предметом уваги вчених і практиків. На початок ХХ ст. із музейно-краєзнавчої проблематики опубліковано щонайменше 30 робіт. В 1910 р. науковий доробок зазначеної тематики поповнився 8 публікаціями, 1914 р. надруковано 24, 1919 р. – 31; 1925 р. – 50; 1926 – 512 [55].

На початку ХХ ст. збільшується кількість публікацій у цій сфері, у даному напрямі заслуговують на увагу роботи Б. Миколаєва «Чергові завдання екскурсійно-виставкової музейної справи на Україні», Ф. Шмідта «Історичні, етнографічні, художні музеї: Нариси історії, теорії музейної справи» (1919 р.). Одним із перших комплекс проблем музеєзнавства розглянув у 1920-х роках відомий український учений В. Дубровський. Він уперше узагальнив законодавчу базу, пов'язану з музейною справою, окреслив місце й роль інтелігенції в розвитку музейної справи.

Великий внесок у розробку теорії й практики музеєзнавства в 1920-1930-ті роки внесли академік М. Біляшівський, вчені-музейники Ф. Шмідт, Ф. Ернст, Г. Крисін, І. Скуленко, які розробили принципи формування музейних колекцій, що дозволило зберегти й безцінну спадщину Києво-Печерської Лаври, Софії Київської. Ці розробки сприяли також формуванню музейних колекцій у регіонах. Одним словом, музейна справа була поставлена на відповідну наукову основу.

Щодо сучасних досліджень, то варто звернути увагу на масштабний комплекс досліджень «Музейна справа та музейна політика в Україні ХХ ст.». Це збірник наукових праць, в якому вміщено 35 статей 34 авторів із головних музейних і науково-дослідницьких установ Рівного, Львова, Києва, Чернігова, Канева, Переяслава-Хмельницького, Калуги (Росія). Досліджуються питання розвитку різних галузей музейництва й окремих музеїв різних регіонів України. Розкриваються проблеми підвищення їх суспільної ролі, вивчення та комплектування фондів, побудови експозицій. Висвітлюється діяльність

фундаторів і довголітніх працівників першого в Києві публічного музею – М. Біляшівського та Д. Щербаківського, їхній співпраці з колегами із різних міст України, зокрема і Волинською областю. Здійснюється аналіз становлення політехнічного й археологічного музейництва. Відображається формування та збереження колекцій деяких музеїв, а саме тих, які вже давно припинили свою діяльність. Простежується виникнення окремих особливо цікавих пам'яток. У книзі представлено більше 70 ілюстрацій, велика частина яких опублікована вперше.

На окрему увагу заслуговує праця В. Шевченко «Музеєзнавство» [73], в якій автор розглядає широке коло питань, пов'язаних із оглядом усіх сфер діяльності музею як соціокультурного інституту. Зокрема, проаналізовано історичні аспекти розвитку музеєзнавства, його структурні компоненти, викладено основні причини появи й особливості формування музею.

Серед різноманіття досліджень звертає на себе увагу робота В. Якубовського, в якій ґрунтовно висвітлюються загальні особливості розвитку музеїв, їх класифікація, види та завдання. Дане дослідження має великий обсяг базової інформації за даною темою.

Цікавою знаковою в контексті розгляду даного питання є праця Т. Калугіної «Художній музей як феномен культури». В даному дослідженні розривається культурологічно-філософський підхід до феномену художнього музею. Автор вперше здійснив спробу дослідження художнього музею не лише як окремої культурної інституції, але й як ядро комплексної форми «музей». Також у розвідці простежується генеза даної культурної форми, від її зародження до сьогодення.

У дослідженні «Музеєзнавство» М. Рутинського [65] подано історію розвитку музейної справи в Україні, а також описано методичні засади й технологічні особливості організації екскурсійної справи в музейних закладах. Тому з певною мірою застереження ця праця також може бути використана у нашому дослідженні.

Потрібно наголосити, що музейна справа знаходила своїх послідовників і в регіонах. Пересічні громадяни демонстрували зацікавленість й ентузіазм в охоронному збереженні пам'яток культури, художніх творів, створенні різних самодіяльних (аматорських) музеїв, секцій із вивчення природних багатств краю, продуктивних сил, у наукових пошуках. Це простежується в наукових розвідках відомого волинського краєзнавця-фольклориста О. Ошуркевича «З історії Волинського краєзнавчого музею», Середюка О. «Скарбниця історії Волині», Силюка А. «Історико-краєзнавча діяльність музеїв Волині: стан та тенденції», Черенюка М. тощо. Регіональні музеї зберігають унікальну інформацію про локальний культурний простір, сума якого й складає культурну спадщину України і саме вони потребують відповідного науково-методичного забезпечення і охоронної діяльності..

Отже, як засвідчує вище викладений матеріал, дана тема є предметом зацікавленості багатьох мистецтвознавців, істориків, культурологів. Підтвердження цього є й велика кількість досліджень, які слугують ґрунтом для розвитку багатьох наукових напрацювань в даній сфері діяльності. Варто зазначити, що розвиток музейної справи розпочався ще з часів Київської Русі, коли при храмах розпочали зберігати цінні видання книг. І ця справа з більшим чи меншим сальдо розголосу продовжувалася і у наступні періоди.

Початок ХІХ ст. утвердив музей як культурну інституцію, яка з історико-культурним розвитком набувала нових обертів розвитку.

За декілька століть музей пережив чимало трансформаційних процесів, але і до наших часів залишається місцем, яке демонструє і зберігає цінності всіх історико-культурних епох.

РОЗДІЛ II. КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ МУЗЕІВ.

2.1. Роль музеїв у краєзнавчій освіті та волинезнавстві

Локалізуючи обрану для розгляду проблему, звернемо увагу й на музейну мережу Волинської області, яка також має достатньо строкату історію власного розвитку, оригінальні установи та пам'ятки і певним чином виконує покладені на неї завдання.

Музейна справа є важливою складовою частиною збереження історичної пам'яті народу і національно-культурного відродження. Вона охоплює час від 1939 р. до сьогодення і відбиває основні етапи розвитку музейництва в краї. Копітка робота музейних працівників, особливо під час війни і перші повоєнні роки, вимагає вивчення і узагальнення музейної справи, формування колекцій, популяризацію історії, культури і природи Волині та Полісся з метою використання досвіду наступними поколіннями. Крім Волинського краєзнавчого музею в області тепер є державні районні заклади, мережа громадських і відомчих, а також широко відомі Музей Волинської ікони у Луцьку і Літературно-меморіальний музей Лесі Українки у селі Колодяжному, Музей В'ячеслава Липинського в Затурцях, Музей Ігоря Стравинського в Устилузі та ін.

На сайті «музейний простір Волині» представлено станом на 2015 рік 17 комунальних музеїв Волинської області, 83 музейні заклади на громадських засадах, з яких 6 – носять звання «Народний музей», 187 музейних закладів системи освіти, з яких 33 – носять почесне звання «Зразковий». Понад 290 тис. музейних предметів основного фонду – пам'яток матеріальної та духовної культури Волино-Поліського краю, є частиною Музейного фонду України і культурним надбанням всього людства. 300-400 тис. осіб щорічно відвідують музеї Волині. У музеях понад дві сотні фахівців, які самовіддано зберігають, вивчають і наближають до широкої аудиторії безцінні музейні скарби [20].

Із 1939 р. краєзнавчі дослідження Волино-Поліського краю були

пов'язані з тими подіями, які відбувались у світі напередодні та в ході Другої світової війни. На розвиток краєзнавства у краї наклало відбиток те, що польський уряд розглядав Волинь як ту частину держави, яка мала бути у підсумку повністю асимільована і полонізована. Після об'єднання західноукраїнських земель з УРСР, ліквідації Волинського воєводства і створення Волинської області постала потреба переосмислення того, у якому краєзнавчому полі необхідно вести дослідницьку діяльність. 40-і та 50-і роки ХХ ст. в історичному краєзнавстві Волинської області є одним з етапів що характеризують передвоєнні, воєнні та повоєнні роки, пов'язані з радянським будівництвом і створенням тоталітарного режиму, фашистською окупацією краю і післявоєнною відбудовою. Цей калейдоскоп подій з вересня 1939 р., від часу входження західноукраїнських земель до складу УРСР, не сприяв розвитку краєзнавства, хоча традиції волинського краєзнавства були досить глибокими та стійкими і вели свій початок від ХІХ ст. Серед багатьох подій важливе місце займають ті, що стосуються кінця 1939 – середини 1941 рр., коли на зміну польській владі прийшла радянська і було утворено Волинську область, у межах якої переважно і розглядається визначена проблема, оскільки змінилось просторово-часове поняття «Волинь» у зв'язку з новим адміністративно-територіальним поділом.

Радянська влада не лише ставила власні проблеми перед освітою, наукою і культурою. Всі галузі суспільного життя спрямовувались на радянізацію та політичне забезпечення соціалістичних перетворень. У Волинській області розгорнулось будівництво мережі закладів освіти та культури. Краєзнавчий музей в Луцьку з вересня 1939 р. до травня 1940 р. фактично був поза увагою радянських міських та обласних органів влади. Лише 8 травня 1940 р. вийшла постанова Раднаркому УРСР “Про організацію державних музеїв і бібліотек у західних областях України”, якою передбачалось організувати “державний обласний краєзнавчий музей в м. Луцьку з такими відділами: краєзнавчий, історичний, етнографічний, надавши йому приміщення колишнього Луцького музею”, про що, у свою

чергу, прийняв рішення Волинський облвиконком 10 червня 1940 р. [26, с. 54-55]. Від цієї постанови у радянський період вівся відлік років від часу заснування музею, хоча “Пам'ятна книжка Волинського музею” говорить про 16 червня 1929 р. [22], що і є датою заснування відомого в Україні та за її межами краєзнавчого закладу.

З вересня 1939 р. по червень 1940 р. музей підпорядковувався органам народної освіти. Директором призначений В. Смовж, заступником директора з наукової роботи А. Дублянський і старшим науковим співробітником – О. Мардкевич. Музейні працівники, як писав О. Ошуркевич [58], не припиняли своєї діяльності, незважаючи на зміни влади. Вони продовжували традиційні дослідження, зробили кілька експедиційних виїздів в Олику – родинний маєток князів Радзивілів, звідки перевезли до Луцька багато цінних експонатів, восени 1940 – навесні 1941 р. виїздили у Берестечко і Перемишль. Були проведені записи місцевого фольклору, відомостей з топоніміки, а на Перемишльському городищі внаслідок розкопок виявлено кераміку, скляні та металеві вироби і рештки кінської зброї часів Київської Русі.

Працівники музею напередодні війни провели велику правоохоронну і дослідницьку роботу з обстеження та обліку історико-культурних пам'яток і будинків, про що свідчать архівні документи і матеріали. У переліку зазначався замок Любарта, Братська і Покровська церкви XVII ст. польські костели XVII – XVIII ст., єврейські синагоги, молитовні будинки і караїмська кенаса XVII – XVIII ст., вірменська церква XVI ст., житлові будинки XVI – XVIII ст., а також інші пам'ятки. Зокрема були обліковані 4984 будинки, а яких 833 мурованих. Ці дослідження мають сьогодні виняткове значення для відтворення і реконструкції Луцького історико-культурного заповідника і старої частини міста, поруйнованої війною та спотвореної наступними “реконструкціями” [30].

До початку Великої Вітчизняної війни залишалось зовсім небагато часу. В Європі продовжувалась Друга світова війна, жаром якої обпалювало

прикордонні волинські землі. Місцева преса друкувала деякі матеріали з історії та культури краю, намагаючись у першу чергу, показати переваги нового способу життя. Головними темами були ті, що висвітлювали події Жовтневої революції та Громадянської війни, діяльність комуністичних груп та осередків, засуджували капіталізм, націоналізм, буржуазні пережитки. В історії на той час стала переважати лінія, спрямована на політику та пропаганду ідей будівництва соціалізму. Цієї лінії мали дотримуватися і музеї при оформленні експозицій та у виставковій діяльності. До початку Вітчизняної війни і в ході війни краєзнавство на землях Волині ледь жевріло, хоча в окупаційний період, навіть, деякий час працював краєзнавчий музей у Луцьку, фонди якого за роки війни були суттєво пограбовані окупантами.

Велика Вітчизняна війна, яка почалась 22 червня 1941 р., припинила майже повністю діяльність музеїв, бібліотек, багатьох навчальних закладів. В умовах війни, евакуації, політичних репресій вчителі, викладачі, працівники музеїв та бібліотек змушені були шукати можливостей для збереження власного життя і своїх родин. Місцеві газети, з приходом німців, знаходились під суворою цензурою окупаційної влади і спрямовувались в основному на вихваляння німецької армії, її перемог і німецького “нового порядку”. Тому, годі говорити про якісь серйозні краєзнавчі дослідження і публікації, про увагу до музеїв та збереження історико-культурних цінностей.

З окупацією Волинської області німецька влада з липня – серпня 1941 р. почала контролювати діяльність театру, роботу гімназії, вжила заходів для охорони і збереження архівних установ. З просуванням фронту далі на схід почали діяти культурно-освітні організації “Просвіта”, “Промінь”, “Українське правниче товариство”, видавалась газета “Український голос”. А з 1 вересня 1942 р. Луцька міська управа посприяла тому, що Луцький музей став регулярно приймати відвідувачів щодня з 10 до 15 години. Реєстрація відвідувачів свідчить, що його відвідало 1830 осіб до 31 січня 1943 р. Директором музею з 15 серпня 1941 р. працював В. Чубинський, а також були секретар і касир. Наукових працівників у штаті не передбачалось, тому

дослідницька робота не проводилась [72].

За роки війни музей втратив частину цінних експонатів, які були викрадені або насильницьким шляхом вилучені. Про це свідчать дослідження на замовлення Комітету з питань повернення в Україну культурних цінностей, а також документи Волинської обласної комісії обліку збитків, заподіяних німецько-фашистськими загарбниками народному господарству та населенню, яка почала працювати у серпні 1944 р. Відомості про ці збитки було знайдено в документах фонду Державного архіву Волинської області у 1993 р. [15]. Для історико-краєзнавчих досліджень дуже важливими є згадки про майно, книги, рукописи, інші культурні цінності, які були вивезені окупантами з території Волинської області. Про долю культурних скарбів Волинського краєзнавчого музею С. Кот і О. Ошуркевич видали у 1996 р. ґрунтовне дослідження з переліком втраченого [58].

Після звільнення Луцька від німецьких окупантів у 1944 р. музей зразу розпочав свою роботу, приймаючи відвідувачів та збираючи експонати, які знаходились у людей, що ховали їх від знищення під час війни.

Ще з 1940 р. в Луцьку відкрито обласну дитячу екскурсійно-туристичну станцію. Спочатку вона організовувала екскурсії для дітей під час канікул. Відмінники навчання і активісти з 26 червня мали організовану екскурсію до Києва і Канева. Після війни, з 1947 р. станцію очолювала Тамара Микитівна Семашко. Тут працювали туристично-краєзнавчі гуртки, відбувались туристично-краєзнавчі походи по рідному краю, проводилися краєзнавчі дослідження та краєзнавчі конференції. Працівниками станції координувалася шляхом проведення семінарів краєзнавча й туристична робота в районах області, у школах. Діти збирали експонати для майбутніх шкільних музеїв та музейних кімнат, набували навичок пошукової роботи. З числа юних пошуковців з часом виростили досить відомі дослідники, вчені, краєзнавці. Вони поповнювали кадри краєзнавчого руху, плідно працювали в музеях, бібліотеках, архівах, часто публікували свої розвідки у місцевій пресі, яка представляла дві обласні, а також районні газети.

У 1941 р. розпочинається ремонт садиби Косачів у Колодяжному біля Ковеля, на що виділено 5123 руб. Почали надходити експонати і цінні матеріали для організації меморіального музею Лесі Українки: чотири листи Лесі Українки до С. Мержинського, фольклорні записи Лесі та її сестри Ольги, кілька фотографій членів родини Косачів тощо, які і сьогодні зберігаються у фондах Волинського краєзнавчого музею [16]. Але питання створення меморіального музею-садиби довелось відкласти і повернутись до нього лише після війни, коли у 1949 р. музей почав роботу і прийом відвідувачів. Сьогодні музей-садиба Лесі Українки є важливим центром, пантеоном духовності України, куди приїждять тисячі людей, щоб поклонитись видатній письменниці та її родині. Колектив, який очолює заслужений працівник культури України Віра Комзюк, зберігає і продовжує традиції родини Косачів у їх любові до України та Волині. Свідченням цього є щорічні заходи, наукові конференції, літературні та педагогічні читання, відкриття різних виставок, пошукова і наукова робота. Традиційними стали ювілейні конференції “Леся Українка і родина Косачів в контексті української та світової культури”, на які збираються шанувальники і дослідники життя і творчості Лесі Українки не лише з України. Вже видано чотири наукові збірки цих конференцій у 1996, 2001 і 2006 рр. [45; 46; 47;48].

З проведених виставок, варто відмітити персональні виставки художниці Валентини Михальської, з мотивами любові до рідного краю і творчості Лесі Українки, київської дослідниці життя і творчості Лесі Українки Алли Диби, а також унікальну за темою виставку-конкурс, яка мала назву “Леся Українка та родина Косачів в екслібрисі” і була приурочена до 90-річчя пам’яті Лесі Українки і 55-річчю Колодяжненського літературно-меморіального музею. Каталог останньої, виданий у 2003 р., є цікавим мистецьким, історико-книгознавчим виданням [48].

У зв’язку з поширенням музейного будівництва була опублікована 10 березня 1968 р. у “Радянській Волині” стаття Григорія Гуртового, відомого в області краєзнавця “Чи є у вашому селі музей?”. Поштовх до масової

організації музеїв стався у зв'язку з постановою Ради Міністрів УРСР від першого січня 1978 р. про створення музею при кожній сільській раді. Був час, коли у 80-х роках у Волинській області налічувалось більше 600 музеїв і музейних осередків, навколо яких зосереджувалось у першу чергу аматорське краєзнавство, об'єднувались вчителі й учні.

Музей, який створив Г. Гуртовий і який діє з 1957 р., є тим прикладом відданості музейній справі і справі збереження історичної пам'яті, який вартий наслідування. Тепер в Торчині у приміщенні універмагу на другому поверсі відкрив експозицію народний історичний музей, яких не так багато в Україні, якщо говорити про оригінальність його експозиції та колекції, в якій свідчення всіх епох та їхніх представників. Є взагалі унікальні експонати, що стосується монет, книг, речей побутової культури. А скільки уваги екскурсантів притягує до себе перша порохова ракета часів Першої світової війни, якої немає навіть у технічних музеях. Авторський музей Г. Гуртового унікальний і за оформленням, частину якого він створив власними руками як художник, графік, портретист і передав всі ці скарби державі. Повагу до музею засвідчує ставлення до нього місцевих жителів, які передають на зберігання свої родинні реліквії та приватні колекції. Музей після смерті Г. Гуртового носить його ім'я.

У числі тих видів краєзнавчої діяльності, поширеної в музеях Волині, варто відмітити виставкову діяльність. Пожвавлення її було викликано кількома причинами: нестачею коштів для заміни експозицій радянського часу і необхідністю реагування на процеси, які відбувались в освіті, науці та культурі з утворенням Української держави і з проблемами національно-культурного відродження. З 1992 по 1999 роки у Волинському обласному краєзнавчому музеї та його відділах і філіях відбулось 270 виставок, з яких більше 20-ти присвячені актуальним питанням політичної історії України, а саме: про голодомор в Україні 1932/33 рр. і трагедію Луцької тюрми в червні 1941 р., про історію УПА, трагедію знищення польських офіцерів в Катині і сталінські репресії післявоєнного часу в краї, про витоки та історію

державної незалежності України тощо. Окремі виставки експонувались по області, в районних музеях, будинках культури, освітніх закладах.

Музей також відгукнувся на події Помаранчевої революції 2004 р. та події Майдану і проведення антитерористичної операції з 2013 р.

Визнанням активності музейщиків Волинської області є їх представництво у складі делегації на III з'їзді Всеукраїнської спілки краєзнавців, а саме: В. Комзюк, П. Хомич і А. Силюк, якого обрано членом правління Спілки.

Практикується обмін виставками й підготовка спеціальних виставок різними музеями України, у першу чергу зі Львовом, Києвом, Дніпропетровськом, сусідніми областями, у співпраці з архівами й бібліотеками. Поступово оновлюються експозиції, сформовані в радянський час із певним ідеологічним навантаженням. Більш докладно про історико-краєзнавчу діяльність музеїв Волині розповідає у своїй статті директор Волинського краєзнавчого музею А. Силюк [69, с 32-35]. Частина виставок стали наслідком спільних зусиль. Використовувались фонди бібліотек і архівів, які дали можливість поглибити виставкову тематику. Залучались також приватні колекції з філателії, філокартії, фалеристики, нумізматики і боністики тощо. Зокрема, виставка до 175-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка, яка включала документи і публікації, була розгорнута у 1989 р. в Державному архіві Волинської області [17]. А у наступні роки в музеї відкрита для відвідувачів Шевченківська світлиця Миколи Куделі, про яку свідчить путівник до 200-річчя від дня народження Т. Шевченка .

Понад 60 виставок присвячувались персоналіям, серед яких переважна кількість стосувалась Лесі Українки і родини Косачів і належить Колодяженському музею, та історичним постатям, які були навмисно забуті, або тривалий час не згадувались в історії Волині. До таких постатей належать вчені-академіки сходознавець Агатангел Кримський і математик Михайло Кравчук, композитор Ігор Стравінський, політик та історик В'ячеслав Липинський, природознавець Стефан Мацко, художник-графік і член ОУН-

УПА Ніл Хасевич, дослідники Волині й Полісся історик Олександр Цинкаловський, а також митрополит УАПЦ в Західній Європі Анатолій Дублянський та ін. Частина виставок присвячувалась історії населених пунктів та історії національних меншин краю. Кортеліський історичний музей і Лопатенський музей партизанської слави підготували біля 20-ти виставок з історії Великої Вітчизняної війни і партизанського руху на Волині. Хоча, слід відмітити, що тематика їх виставок і експозицій не висвітлювала діяльності інших збройних формувань, в тому числі ОУН-УПА.

Пізніше матеріали і виставки з історії ОУН і УПА з'явилися у музеях області. Частина їх була передана Волинським Братством УПА.

Кілька виставок стосувались історії краєзнавчого руху і висвітлювали діяльність краєзнавчих товариств і краєзнавців за останні сто років під час панування Речі Посполитої і Російської імперії. Окремі виставки, про що свідчить їх перелік у другому випуску наукового збірника “Волинський музей. Історія і сучасність” [23, с. 43-56], присвячувались темам, де значне місце відводилось геральдиці та генеалогії, нумізматиці та боністиці, філателії, фалеристиці та вексилології, що сприяло залученню і впровадженню у науковий обіг значної кількості нових історичних джерел.

Посилилася з 90-х років видавнича і пропагандистська діяльність музеїв Волинської області, поповнюються фонди за рахунок української діаспори та передачі пам'яток мистецтва і культури Службою безпеки України, митниціями.

Важливе місце в активізації роботи волинських музеїв мають зв'язки з українцями за кордоном. За роки існування незалежної держави Україна ці зв'язки були досить плідними. Вже у 1990 – 1991 роках у створенні нової експозиції в “білому” і “сірому” будиночках Музею-садиби Косачів у селі Колодяжному допомогу надала родина Косачів зі США. Сестра Лесі Українки Ізидора та її дочка Ольга Сергіїв, Ірина Кривинюк із Торонто, дослідник Петро Одарченко з Вашингтона сприяли створенню в експозиції розділу “Трагедія родини Косачів”, де були розміщені меморіальні речі,

зокрема ручка, предмети особистого користування Лесі Українки, прикраси Олени Пчілки, фотографії, автографи тощо. Тоді вперше в Україні з'явилась книга Ізидори Косач з її автографом “Хронологія життя і творчості Лесі Українки” (Нью-Йорк, 1971), яку передали Ольга Сергіїв та С. Гелюта – виходець із Ковельщини. Волинський краєзнавчий музей і музей у с. Колодяжному через налагоджені зв'язки з Романом Кухарем зі США, який глибоко досліджував творчість Лесі Українки, одержали підбірку його публікацій. Доктор Маркіян Коць із Нью-Йорка, який знав родину Юрія Косача, передав його неопубліковані твори і власні спогади про нього [31].

З дарунків Миколи Ворона, бібліотекаря Святоволодимирського осередку міста Калгарі в Канаді, створено “Фонд вшанування Лесі Українки в Канаді” [37].

З початком створення меморіального музею-садиби В'ячеслава Липинського в с. Затурці Локачинського району були наведені контакти з родиною Липинських в Англії та Польщі. Понад 4000 експонатів, документів і матеріалів, першодруків творів В.Липинського передані музею.

Понад 300 унікальних речей передала Волинському краєзнавчому музею Галя Мельник-Калужинська, уродженка Володимирщини, наречена гетьманича Данила Скоропадського. Велику цінність становлять особисті речі Данила, автографи відомого українського хореографа Василя Авраменка й карти: “Течія Борисфена за Бопланом” (фрагмент атласу Блау, Нідерланди, 1650) і “Східна частина Польщі” (рукописна, космограф П. Корнетті, XVII) [26, с. 69-71].

Свої спогади, особисті речі і матеріали були передані з Швейцарії Волинському краєзнавчому музею дочкою гетьмана Української Держави Павла Скоропадського Оленою Отт-Скоропадською. Серед них унікальна колекція українських поштових листівок, надрукованих у Коломиї і Відні у 30 – 40-х роках ХХ ст.

Філателістичні матеріали подарували Роман Дубиняк і Петро Цибанюк, члени філателістичного гуртка м. Лідс в Англії. Вони зібрали унікальну

колекцію поштових знаків, склали каталоги “Польова пошта УПА” (1991), “Грошова система Україні княжих часів”. Передані ними матеріали складають фонд із 200 одиниць зберігання.

Плідними були стосунки Волинського краєзнавчого музею з митрополитом Анатолієм Дублянським (1912-1997). Він уродженець с. Перетоки, що біля Олики, працював у молоді роки у краєзнавчому музеї в Луцьку, а тому й передав Волинському краєзнавчому музею цінний особистий архів, частину листування, фотографії, документи, першодруки з авторськими правками, книги з автографами Наталії Полонської-Василенко, митрополитів УАПЦ Ніканора Абрамовича, Мстислава (Степана Скрипника), Полікарпа (Сікорського), Іларіона (Івана Огієнка), дослідника історії церкви Івана Власовського. Всього було передано понад 500 унікальних документів і матеріалів [60, с. 418-438; 61, с. 692-752]. Свою бібліотеку Анатолій Дублянський подарував Волинській духовній семінарії Української православної церкви Київського патріархату й Луцькому історико-культурному заповіднику. За його сприяння Волинському краєзнавчому музею передано з Парижа 70 особистих речей митрополита УАПЦ Полікарпа Сікорського.

Для вшанування пам'яті Олександра Цинкаловського (1898-1983), відомого українського історика й дослідника Волині та Полісся, свого земляка багато зробили працівники Володимир-Волинського історичного музею, де директором є Володимир Стемковський. У 1998 р. проведена конференція і відкрито пам'ятні знаки на вулиці та будинку, де мешкав Олександр Миколайович. В музеї відвідувачі могли познайомитись з документами і матеріалами життя та діяльності вченого. Напередодні 100-річчя від дня народження Олександра Цинкаловського до історичного музею у Володимирі-Волинському повернуто за заповітом вченого директором бібліотеки НАН України ім. В. Стефаника у Львові Ларисою Крушельницькою меморіальні реліквії, зокрема рукопис статті “Хрестиненкопціони” та пам'ятна медаль Польської Академії Наук як нагорода

вченому за невтомну працю в 1970 р., коли він виходив на пенсію [49, с. 124-125].

У 1999 р. Володимир-Волинський музей у новому приміщенні з новою експозицією приймав учасників Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 800-річчю Волинсько-Галицького князівства. Важливу частину експозиції музею представляють експонати і знахідки, що свідчать про життя мешканців у давні часи. Серед них багато знахідок археологічних експедицій різних часів.

У 1999 р. 156 книг із діаспори, виданих українцями за кордоном, отримав Любомльський краєзнавчий музей за сприяння Данила Шумука, уродженця с. Боремщина Любомльського району – відомого дисидента-шестидесятника. Серед них книги В. Чорновола, В. Мороза, М. Руденка, більшість яких з автографами. За ініціативою директора Любомльського краєзнавчого музею О. Остапюка, у 2001 р. проведено науково-практичну краєзнавчу конференцію і відзначено 460-річчя магдебурзького права цього древнього міста. Доповіді та повідомлення були надруковані у науковому збірнику “Любомль в історії України і Волині” [47]. Колекція Любомльського музею представлена значними археологічними знахідками в межах району, предметами побуту, оригінальною нумізматично-боністичною підбіркою, стародруками. Окупаційну сторінку історії Любомля відтворюють поштові марки часів Першої світової війни, які випускала австрійська влада.

1050 томів в основному україномовної літератури, каліфорнійське товариство допомоги українцям “Колеса для України” передало Союзу українців і Нововолинському історичному музею. Серед них є рідкісні видання М. Аркаса, В. Винниченка, Д. Донцова, В. Кубійовича, В. Липинського. Частина з них потрапили до Америки з австралійського міста Галаї від “Українського тимчасового допомогового об’єднання українців” у 1948 р.

Такі зв’язки з діаспорою свідчать про великий патріотизм українців за кордоном, які сподівалися побачити незалежну відроджену Українську

державу. Ці зв'язки продовжуються, про що свідчать матеріали науково-практичної конференції Волинського цвіту по всьому світу: “ У світах – діти України”, яка відбулася у Луцьку 10 липня 2001 р. [26, с. 32-44].

Унікальним історичним джерелом – духовно-мистецьким феноменом, що поєднує в собі історичні відомості про розвиток християнства, культуру, світогляд, мистецтво Волино-Поліського краю є волинська ікона.

В Луцьку створено Музей Волинської ікони, який спочатку, в радянський час розташовувався в домініканському костелі Петра і Павла й був музеєм релігії та атеїзму. Тепер оновлені за сучасними вимогами приміщення, експозиція та фонди музею представляють унікальне зібрання – перше в Україні. Колекція музею налічує 354 пам'ятки малярства давнього Волинського сакрального мистецтва XVI – XVIII ст. Збірка фондів формувалась на основі пошукової роботи з 70-х років, але основна маса надходжень до Музею припадає на 1981-1985 років. В ході експедицій, які очолював доктор мистецтвознавства зі Львова Павло Жолтовський було обстежено 350 храмів і зібрано 1109 експонатів. Про формування колекції музею писали його працівники С. Василевська і А. Вигоднік, Т. Єлісеєва, Є. Ковальчук [6; 33; 37].

Є. Ковальчук захистила кандидатську дисертацію і видала монографію про формування фондів Музею Волинської ікони [14].

Вчені багатьох міст України та зарубіжні дослідники постійно збираються на наукові конференції, вивчають ікони і сакральне мистецтво, обговорюють проблеми їх збереження та реставрації. Інформація про унікальну колекцію подається в альбомі [18] та каталозі, опублікованому науковими працівниками музею у наукових збірниках матеріалів цих конференцій [7; 34, 35].

З середини 80-х років поживилась краєзнавча робота на Волині у різних напрямках історичних досліджень краю, але серед інших – сакральне мистецтво Волино-Поліського краю є унікальним за кількістю пам'яток і можливістю їх дослідження, оскільки саме у цьому регіоні діє єдиний в

Україні Музей Волинської ікони, що проводить збір, дослідження і збереження унікальних експонатів духовної культури. Сакральне мистецтво Волині є достатнім полем для наукового дослідження. Підхід до його вивчення і, зокрема іконопису, не має аналогів у державі. І те що зібрано у 20-ти наукових збірниках конференцій стало методологічною і методичною основою для філософсько-світоглядного, науково-дослідницького, теоретичного і практичного використання. Саме Музей Волинської ікони став осередком, де зібрано і популяризуються зразки сакрального мистецтва, культури і духовності наших пращурів і для волинян, і для гостей, як своїх, так і зарубіжних. Тут збережено історичну пам'ять поколінь через сакральне мистецтво і високе розуміння ролі людини у божественній вічності та в своєму часі. Про це свідчать каталоги, буклети та путівники [33].

Музей волинської ікони у 1989 р. відкрив, а у 1990 р. знову поновив виставку “Культ святих у православній церкві”. Ця виставка стала значним явищем у мистецькому житті області та в історії релігії. Вона зацікавила багатьох дослідників тим, що представила 28 волинських ікон та познайомила лучан і гостей міста з ім'ям відомого українського живописця та видатного волинського іконописця кінця XVII – початку XVIII ст. Йова Кондзелевича (1667 – 1740?), школа якого була відома і за межами Волині. До початку відкриття виставки у 1990 р. був виданий каталог ікон, рукописів, стародруків, церковного начиння, які представлялись на огляд [8]. Кілька репродукцій з волинського іконопису видавництвом “Мистецтво” у 1991 р. представлено у комплекті “Українська ікона XI – XVI ст.” [7]. Працівники музею співпрацюють з багатьма реставраторами, мистецтвознавцями, вченими з різних держав і регіонів України, про що свідчать щорічні наукові конференції. З історії релігії та церкви на Волині опубліковано значну кількість наукових досліджень, які частково представлені у матеріалах конференцій, що проводяться на базі Музею Волинської ікони в Луцьку з 1994 р. Про перші п'ять опубліковано бібліографічний огляд Євгенії Ковальчук у 1998 р. [39]. Конференції з волинського іконопису охоплювали

велике коло різних проблем світоглядних, мистецтвознавчих, історичних, реставраційних, а тому в них брали участь науковці різних уподобань, теоретики і практики пошуку та реставрації.

На основі колекції музею постійно з'являються нові дослідження і публікації. Зокрема, львів'янин В. Александрович ретельно досліджував пам'ятки сакрального мистецтва Волині у своїх працях про мистецтво Галицько-Волинської держави [2], малярство XIII – XV ст. [2] та окремо присвятив публікацію Холмській іконі Богородиці [3], яку на межі тисячоліть після багатьох років переховування холмщакі передали Музею Волинської ікони в Луцьку. Рівненчанин В. Луць також досліджує волинський іконопис і є постійним учасником всіх конференцій з історії пам'яток сакрального мистецтва Волині, які відбуваються щорічно у Луцьку в Музеї Волинської ікони з 1994 р. Його ґрунтовні наукові публікації та інших авторів з багатьох регіонів України, з Польщі, Росії, Білорусі вміщено у збірниках цих конференцій [9 - 17; 57 – 58; 62].

Колекція Музею Волинської ікони є унікальною та оригінальною за своїм змістом і глибиною розкриття розуміння поширення православ'я у краї і поширення мистецтва іконопису в XVI – XVIII ст. на інші українські землі, про що свідчать статті Л. Бурковської [6] і Л. Карп'юк [34], матеріали до каталогу А. Вигоднік [10].

Увагу мистецтвознавців, теологів, науковців та громадськості привернуло художньо оформлене видання каталогу і альбому “Волинська ікона XVI – XVIII ст.” за редакцією Сергія Кота [43]. Презентація видання відбувалась в 2000 р. у Києві в Українському Домі за участю віце прем'єр-міністра академіка Валерія Смолія, представників Міністерства культури та обласного управління культури Волинської держадміністрації, авторського колективу. Альбом одержав кілька схвальних публікацій і рецензій у пресі та в наукових виданнях. А виставка в Українському Домі сакрального мистецтва, а головне, іконопису мала успіх у киян та гостей столиці України. Вона свідчила про глибоку духовність, яка бере початок з далеких віків, про

бережне ставлення волинян до історії та культури свого краю. Видано новий альбом про волинські ікони у 2012 р.

Лучани пишаються і своєю колекцією Художнього музею, в якому є шедеври західноєвропейського мистецтва різних епох і надбання митців краю ХХ і ХХІ ст., про що свідчить путівник 1982 [72].

Солідну і різносторонню базу історичного краєзнавства становлять фонди та експозиції музеїв області і, в першу чергу, Волинського краєзнавчого музею. Інформація про формування колекції обласного та інших музеїв розміщена в путівниках та матеріалах наукових конференцій, які присвячувались річницям Волинського краєзнавчого музею [21-25]. У Волинському краєзнавчому музеї зберігається чимало оригінальних фондів персональних і колективного творення, зокрема, єпископа Анатолія Дублянського, товариства волинян із Німеччини, архів якого повністю переданий до фондів музею, частина матеріалів з української діаспори США, Канади, Австралії, де багато було волинян і які утворювали власні осередки та цікавились історією, культурою Волині та історичними постатями.

Фонди обласного музею зберігають унікальну літературу від стародруків до сучасних видань, серед яких є примірники, що належали бібліотеці школи Луцького братства, а також ті, світського та релігійного змісту, які були видані друкарнями Почаївської Лаври й Унівського монастиря. Частина з них має маргінальні записи, що свідчать про окремих осіб і про важливі для історії події. Наукові працівники Волинського краєзнавчого музею О. Огнєва і С. Крейнін провели велику роботу по упорядкуванню і каталогізації кириличних стародруків по Волинській області. Результатом цієї роботи став “Каталог видань кириличного друку в установах Волині (1600 - 1825)” [35]. Ще однією важливою пам’яткою, яка стала відома широкому колу громадськості, науковцям став “Пом’яник” Луцького Хрестовоздвиженського братства від 1618 р., підготовчу роботу до видання якого провели О. Бірюліна, А. Бондарчук, М. Хілько. З проведенням у 2002 р. краєзнавчої конференції, присвяченої члену Луцького

Хрестовоздвиженського братства Данилу Братковському від 300-річчя з часу страти його на Ринковій площі у Луцьку, крім видання матеріалів конференції, його книгу “Світ, розглянутий частинами”, а також встановлена пам’ятна дошка на колишній ринковій площі. Голова братства А. Бондарчук видав нову книгу з історії Луцького Хрестовоздвиженського братства [Бондарчук А. Луцьке Хрестовоздвиженське братство. Історія та відродження. Луцьк : Терен, 2013. 472 с.].

Значна кількість історичних матеріалів, експонатів зосереджена в фондах районних, міських, сільських та інших державних, громадських та відомчих музеях. Серед цих музеїв вирізняються Володимир-Волинський історичний, Торчинський народний історичний, Камінь-Каширський, Любомльський і Маневицький краєзнавчі, Колодяженський літературно-меморіальний музей-садиба Лесі Українки, музеї Ігоря Стравінського в Устилузі, Лесі Українки і археології Волині у Волинському університеті, Музей освіти Волині в інституті післядипломної освіти, відкритий у 2003 р. та інші [57].

Ряд музеїв присвячені подіям Другої світової війни. Деякі з них розташовані безпосередньо на місцях подій. Музей у Лобні виник на місці стоянки партизанського Волинсько-Чернігівського з’єднання під командуванням О. Федорова, а у Лопатені - на місці стоянки загону особливого призначення Д. Медведєва. На його основі створено Музей волинського лісу. Ці музеї розповідають про загони, які здійснювали певні військові дії в тилу німецьких окупантів, про лісове життя партизанів. В них зберігається багато оригінальних експонатів, особистих речей партизанів, відтворено, зокрема, умови життя, про які свідчать землянки, що реставровані й відновлені відповідно до їх призначення та їх експозиції. Тривалий час вони збирають колишніх партизанів, бійців цих загонів та молодь на заходи з військово-патріотичного виховання. У музеях зібрано меморіальні речі, свідчення учасників подій, листування музейних працівників і пошуковців з ними. Відтворено землянки та інші споруди

партизанських стоянок. Фактично недавно почався збір матеріалів та експонатів, що характеризують діяльність ОУН та дії УПА в краї. Вони поступово поповнюють експозиції та фонди музеїв.

Певний час у с. Тростянець Ківерцівського району функціонував музей, який розповідав про спільну боротьбу радянських партизанів і польських загонів проти гітлерівців.

Зразковий музей бойової слави має Ківерцівська ЗОШ № 4 1-III ступенів на базі якого не лише проводиться навчання і виховання учнів, а відбуваються семінари керівників музеїв і краєзнавчих гуртків, написано кілька книг його колишнім керівником Зіновієм Євницьким про події Великої Вітчизняної війни на Волині та у Ківерцівському районі.

Подібні кімнати є в селі Старий Чорторийськ Маневицького та в школах інших районів. З 1978 р. діє кімната бойової слави у Рожищенській середній школі № 1, де значну пошукову роботу здійснюють учні, поповнюючи новими матеріалами і цікавими знахідками фонди, створюють альбоми, записують спогади учасників подій як початку війни, так і визволення району.

У всіх музеях поліських районів зібрані добрі та змістовні колекції, у яких є вироби і предмети, що свідчать про побут населення та допоміжні промисли, а саме: бортництво, рибальство, мисливство, ткацтво, гончарство. Частина предметів домашнього вжитку вироблені з лози, очерету, соломи, дерева: особливо місткості для рідких і сипучих тіл, для зберігання продуктів. Деякі експонати, які представляють одяг, збереглися дуже добре і теж свідчать про заняття людей які виробляли взуття, головні убори, верхній одяг на різні сезони та кліматичні умови, білизну.

Любомльський, Старовижівський і Маневицький краєзнавчі музеї з оригінальними експозиціями та фондovими колекціями зберігають чимало фактів і подій з історії Поліського краю та його людей. Поновив експозиції краєзнавчий музей у Камінь-Каширському. Це один з унікальних музеїв, наповнених етнографічними матеріалами, особистими речами відомих

людей, які народились на Камінь-Каширщині. Зокрема, зберігаються документи й особисті речі Є. Шабліовського, академіка-літературознавця, відомого дослідника життя і творчості Т. Г. Шевченка. У с. Сереховичі відкрито краєзнавчий музей за ініціативи народного депутата Андрія Бондарчука.

Маневиччина в останні роки стала центром проведення краєзнавчих заходів на Поліссі завдяки ініціативі члена президії Волинського обласного товариства краєзнавців, директора музею Петра Хомича. Було проведено краєзнавчі конференції в Маневичах, селах Старий Чорторийськ, Четвертня, Колки. Матеріали цих заходів були опубліковані у 10, 12 та інших наукових збірниках “Минуле і сучасне Волині та Полісся” [51-54]. Пошукова робота, посилення інтересу до минулого призвели до ініціативи щодо створення на базі краєзнавчого музею в Маневичах, музею Волинського Полісся, який має стати центром пошуковим, дослідницьким і популяризувати історію та культуру краю.

Більша частина знахідок археології та етнографії, експонатів відкладається в колекціях музеїв, в їхніх експозиціях і фондах. 60-і та 80-ті роки вирізняються спрямованістю на створення різних музеїв, музейних кімнат, куточків, про що постійно згадується у республіканській, обласній та районній пресі. Крім державних, левину частину становили народні та відомчі музеї, при навчальних закладах, клубах, бібліотеках, на окремих підприємствах та в установах. Чимало, крім інших, створено музеїв та музейних кімнат В. І. Леніна [43; 58]. Музеї В. І. Леніна і археології Волині створені у 70-ті роки в Луцькому педінституті. В першому була кімната історії освіти і Луцького педінституту, більшість експонатів і матеріалів якої зникли на початку 90-х років. Археологічний музей, у якому експонати і фонди зібрані внаслідок археологічних експедицій і розкопок у межах Волинської області, створений відомим волинським археологом М. Кучинком [44], і сьогодні використовується як навчальна база для студентів, які можуть пройти археологічну і музейну практику, розширити

свої знання з давньої історії та історії матеріальної культури Волині різних часів. У музеї часто бували і бувають на екскурсіях вчителі та учні області.

Часто буває, що окрема людина або установа відіграє значну роль у розвитку населеного пункту, його культурному житті, в його історичній долі. Прикладом є життя і діяльність відомого у світі талановитого і всесвітньовідомого композитора І. Стравінського, музей якому створено в невеликому місті Устилузі, де постійно бувають відвідувачі з різних країн. Про композитора і його долю розповідає буклет “Музей І. Стравінського в Устилузі” (1994), підготовлений О. Огневою [51; 54]. У 2006 р. О.Огнева опублікувала за матеріалами музею новий путівник “Будинок серед алей” українською, російською і англійською мовами, у якому представлено біографію родини з фотографіями та експонатами, які є в музеї, перераховуються твори композитора, написані в Устилузі. Подано ілюстрації, які розповідають про експозицію чотирьох зал [41; 52].

Відремонтвано садибу В. Липинських, у якій створено Музей В'ячеслава Липинського.

Про народний Музей історії сільського господарства Волині, розташований у селі Рокині, розповідає його директор О.Середюк у буклетах та об'ємному історико-краєзнавчому нарисі “Скарбниця історії Волині”(1998) [63]. Цей музей-скансен є одним із музеїв під відкритим небом, де можна побачити будівлі, знаряддя праці сільського господарства і допоміжних занять, речі селянського побуту, які в основному зібрані у Волинській області.

Тривалий час велися розкопки біля с. Городище Луцького району у басейні річки Черногузки. Тут знайдений скарб срібних речей давньоруського часу. Городище Вал дало багато матеріалів різного характеру. На основі цих матеріалів створено музей історії села у місцевій школі.

Створення різних типів музеїв у радянський час і збереження в них великої кількості джерел з історії та культури краю завершилось на початку і

в середині 90-х років тим, що більшість із них були під різним приводом демонтовані, розорені, знищені. Відсутність коштів та нерозуміння необхідності збереження експонатів та фондів незалежно від політичної та ідеологічної кон'юнктури у багатьох місцях спричинились до того, що музейна справа залишилась на належному рівні підтримки лише у державній сфері, якщо сьгоднішнє становище з умовами роботи і оплати працівників і з умовами охорони і зберігання вважати достатнім. Незахищеність народного багатства призвела до виникнення цілого потоку контрабанди колишніх експонатів українських музеїв, особливо тих, що становлять багатство національної культури. А це – твори мистецтва, картини та ікони, рукописні й стародруковані книги, предмети фалеристики, вексилології, нумізматики і боністики, ювелірні вироби тощо. Кожний рік митниці України вилучають і передають музеям тисячі предметів історико-культурних цінностей.

Вагомий внесок у розвиток історичного краєзнавства Волині внесли громадські музеї. Про їх створення і мережу розповіла Олександра Нагорна у трьох номерах “Педагогічного пошуку” за 2003 р., яка склала “Хроніку” і присвятила 45-й річниці громадського краєзнавства на Волині. Вона згадала тих, хто стояв біля створення музеїв з 1962 по 2002 рр., зокрема, працівників Волинського краєзнавчого музею Т. Андрєєву, О. Огневу, О. Вернидубова, Л. Криштап'юк та інших [52].

Варто зазначити, що музеї Волинської області стали пропагувати свої колекції, залучати інші музеї, навіть закордонні – Росії, Польщі, Словачії. Вони активізували виставкову та екскурсійну діяльність, що сприяє залученню до краєзнавчої освіти широких мас населення і, зокрема молоді.

За розпорядженням Волинської облдержадміністрації “Про взяття під охорону держави пам'яток історії та культури на території області” від 22.06.1999 р. в області взято на облік і охороняються державою 1045 пам'ятників. Проте, на обліку в державних органах охорони пам'ятників перебуває понад 3000 об'єктів, з яких майже 2000 – пам'ятники археології. Всі вони вимагають до себе належної уваги, а саме: збереження і охорони,

дослідження і вивчення, а досить часто ремонту й реставрації.

Історико-краєзнавчі фонди зібрані також в Луцькому історико-культурному заповіднику, створеному за урядовою постановою від 26 березня 1985 р. Працівники заповідника постійно досліджують стародавнє місто, ведуть археологічні розкопки, вивчають архітектурні та історичні пам'ятки. У його фондах чимало оригінальних документів, писемних і речових свідчень життя міста в різні часи. Замок і Старе місто, культові споруди і житлова забудова, підземелля є об'єктами, які цікавлять дослідників як Волині, так Львова і Києва, Росії, Польщі і Литви.

На території Луцького замку мають місце Музей дзвонів на Владичій вежі, Музей керамічної плитки і цегли у В'їзній вежі, у будиночку з колонами відкрито Музей книги і книгодрукування. Колекції музеїв замку мають багато експонатів, які представляють старе місто у різні часи. Вони свідчать про рівень архітектури і будівництва про духовність краю, розвиток рукописної і стародрукованої книги. Про історико-культурний заповідник "Старий Луцьк" і увагу до нього дослідників, вчених і краєзнавців свідчать, зокрема, випуски матеріалів трьох конференцій [68-70].

Дослідження древнього Луцька, з утворенням державного історико-культурного заповідника "Старий Луцьк", стосувались питань історії, археології, архітектури та будівництва. З цією метою у заповіднику намагаються визначити не лише основні наукові проблеми, а й узгодити їх з потребами і можливостями сьогодення, особливо, коли є намагання здійснити нові проекти забудови, що можуть порушити або й змінити обриси старого міста, знищити його окремі пам'ятки і культурний шар.

П. Троневич, який є автором багатьох публікацій про Луцький замок і тривалий час розробляє тематику середньовічного міста, видав про обласний центр у 2003 р. нову книгу. Цього разу його погляд зупинився на XIV – XVI ст., про які він говорить як таємничі та маловідомі історичній науці [72]. Автор висловлює ряд власних думок і оцінок, які не вписуються у відомі загальноісторичні концепції та піддають сумнівам усталені погляди на

історію Луцька. Питання визначення і поширення посаду навколо Луцького замку, локалізації церкви Іоанна Хрестителя на луцькому Ринку займався Б. Сайчук, який надрукував кілька матеріалів у збірниках конференцій в 1990 і 1993 рр. Локалізація пам'яток архітектури та їх історична реконструкція, спричинились до написання колективом авторів: П. Троневиц, М. Хілько, Б. Сайчук нарисів “Втрачені християнські храми Луцька” [72].

Луцьк, особливо його стара частина, приваблює своїми старожитностями. Лише з проблем вивчення архітектури були проведені заповідником дві наукові конференції у вересні 1992 і у вересні 1995 років “Архітектура Волині: історія і сучасність”, у роботі яких взяли участь вчені, архітектори, реставратори, історики, археологи, мистецтвознавці з Києва, Львова, Рівного та інших міст, а також з Польщі. Тези доповідей і повідомлень конференцій були опубліковані та представлені у науково-інформаційному збірнику “Старий Луцьк” (1998), де зібрано неопубліковані матеріали досліджень за попередні кілька років [4; 68; 69]. Щорічні Любартівські читання стали науковою візиткою ЛКЗ. Вже вийшло 11 випусків науково-інформаційного збірника «Старий Луцьк». В тому числі варто наголосити на початку дослідження давньоруських графіті церкви Івана Богослова в Луцьку на території замку, про що пише М. Хілько. Постійно, за європейською традицією, на території ЛКЗ у Замку Любарта відбуваються культурно-мистецькі заходи «Ніч в музеї».

Музеєм під відкритим небом є архітектура Луцька, яку досліджували і вивчали вчені у різні часи, але у 80-ті – 90-ті роки ХХ ст. найбільш докладно Б. Колосок, В. П'ясецький, А. Якубюк, Р. Метельницький. Їхні праці носять різнобічний характер, стосуються питань історіографії укріплень Луцька та його забудови, фактів біографії архітектора Л. Маслова, втрачених пам'яток архітектури, окремо – культових споруд, в тому числі вірменської спадщини [38; 39]. У 1993 р. польською мовою опублікована монографія Б. Колоска і М. Маліновського про костел Петра і Павла в Луцьку .

Активно працює історико-культурний заповідник “Стародавній

Володимир”. Храми міста, давні вали міських укріплень складають інтерес для дослідників і для туристів. У місті функціонує історичний музей з колекцією старожитностей, з новою експозицією. Фонди музею відтворюють історію і культуру міської громади в різні часи. Частина колекції представлена знахідками археологічних розкопок, великою кількістю побутових речей, нумізматичними матеріалами, увагу привертають писемні джерела як оригінальні, так і копії, серед яких середньовічні гродські книги, люстрації тощо. На території міста постійно проводяться археологічні розкопки. Вони свідчать про різні сторінки історії міста, у тому числі й про ті, що розповідають про трагічні події воєн і репресій ХХ ст.

Музеї належать до тих закладів культури, які ведуть значну краєзнавчу роботу, зберігають і пропагують пам’ятки історії та культури. У Волинській області нараховувалося у 2001 р. 12 державних закладів та 49 на громадських засадах, у тому числі 8 з них мали звання “народний”. В музеях області 218 працівників, з яких 86 наукових. У фондах музеїв зберігається більше 186 тисяч оригінальних пам’яток історії, природи та культури краю, які є значним національним надбанням.

Картину ролі музеїв у житті суспільства добре показує хроніка діяльності лише за один 2001 рік, одного лише Волинського краєзнавчого музею, вміщена у № 2 “Літописі Волині” [49, с.173-189]. У музеях області за 2001 рік пройшло чимало заходів історичного, мистецького, природничого, етнографічного спрямування: 3876 масових заходів і 125221 відвідувач. Багато присвячувались історичним постатям краю, їх життю і творчості.

У 2006 р. в області нараховувалося 9 комунальних і 51 громадський музей. Комунальні музеї за 2005 – 2006 р., в яких працює 206 осіб, надали послуг на 180000 грн. і видали 508 публікацій. Громадські музеї, з яких 10 народних, мають 42229 експонатів і прийняли у 2006 р. впродовж 1902 екскурсій 54585 відвідувачів [25].

Про інтерес і любов до свого краю свідчить наявність в Любомлі одного з найкращих краєзнавчих музеїв серед районів області, який багатий

своєю глибокою за змістом краєзнавчою експозицією та експонатами і матеріалами його фондів. Району повезло, що очолює музей Олександр Остапюк, який не лише директор, а й хранитель традицій музейної справи, продовжувач справи свого батька Дмитра Остапюка.

І музеї, і директори мають належну увагу та підтримку у керівництва районів. Зокрема, ця увага проявилась і під час відзначення 25-річчя Любомльського музею, який збагатився новими експонатами. Ця увага спрямована на збереження пам'яток історії та культури, до проведення археологічних розкопок, до увічнення пам'яті імен відомих людей краю, до популяризації пам'яток історії, культури, архітектури та природи Любомльщини. Зокрема, пам'ятки Любомля можна зустріти також у філателії на марках, поштівках і конвертах.

Важливе місце в культурі Полісся займає також Камінь-Каширський музей, який очолює Наталя Пась. Етнографічна експозиція і традиційні предмети побуту лежать в основі експозиції музею та його виставок.

Серед різних форм діяльності виставки, екскурсії, конференції, конкурси, вечори, презентації краєзнавчої літератури тощо, які часто проводяться спільно з державними установами та громадськими організаціями, що сприяють розвитку краєзнавчого руху і музейництва в області. Варто зазначити, що частина музеїв освітніх закладів, окремих установ і підприємств не сертифікована, а тому не потрапляє у звітність. Хоча публікації про відкриття і діяльність таких музеїв, музейних кімнат у місцеву пресу потрапляють.

Тільки у 2001 – 2003 рр. відкрито в Луцьку Музей історії авіа моторного заводу “Мотор”, Музей історії освіти Волині в інституті післядипломної педагогічної освіти, кімнату Козацької слави у ЗОШ м. Берестечка та інші музейні заклади [24].

18 грудня 2001 р. відновив роботу Музей історії органів внутрішніх справ Волинської області, створений у 1982 р., який з 2002 р. має звання народний. У музеї зібрано документи матеріали особисті речі, тих, то служив

в органах внутрішніх справ у різні часи. Матеріали з експозиції та фондів музею використані для підготовки книги “МВС очима історії. Поліція і міліція Волині у ХІХ – ХХІ століттях” [23].

Музей історії освіти Волині нараховує більше 2 тисяч експонатів. Його експозиція відтворює матеріали і знахідки, які розповідають про різні часи: від Давньої Русі до сучасності. Музей має підручники і навчальну літературу різних часів, документи і матеріали, які стосуються організації освіти в часи Речі Посполитої і Російської імперії, в радянський період. Грифельна дошка і зошит, рахівниця і калькулятор добре свідчать про зміни в освіті. Фотоілюстрації минулих років розповідають про учнів і вчителів, про їхні будні і святкові дні. Вже унікальними для нащадків стали каламар (чорнильниця) і парта з відкидною кришкою, гусяче перо, сталеве перо, дерев'яна ручка. Частина експонатів та ілюстрацій стосуються сучасних педагогічних і комп'ютерних технологій, які використовуються під час навчання. Відтворено історію виникнення освітніх закладів нового типу і вищої школи різних рівнів акредитації.

Шкільне краєзнавство завжди було покликане виховувати любов до краю до його історії і людей. Сьогодні стоїть питання не просто знати край і виховати патріота батьківщини. Сьогодні стоїть питання не просто здобуття історичних знань а про історичну освіту і сформування історичного мислення з метою, добре зрозуміти місце у світі Української держави та історію свого краю.

Історична освіта має допомогти національно-культурному відродженню і національній самоідентифікації. Тому і постала потреба у створенні та в роботі шкільних музеїв, які зберігають історичну пам'ять і є її носіями в експонатах, фондах, експозиціях, виставках, екскурсіях і екскурсоводах.

У державі сьогодні здійснюється кілька програм, тісно пов'язаних із краєзнавством і музеєзнавством:

Одна з них – написання на новій джерельній і методологічній основі

історії міст і сіл України. Попереднє видання не мало аналогів у світі, але воно застаріло. Велика кількість населених пунктів не потрапила в історію, крім згадки у переліку. Частина населених пунктів зникли з карти України і у Волинській області теж, де до Другої світової війни нараховувалось більше 3000 населених пунктів, а тепер – 1086. Хто краще збере і напише про своє місто і село ніж краєзнавець, а це практично ті люди, які є працівниками сільських і шкільних музеїв?

Важливе місце у вихованні демографічному, генетичному і генеалогічному має геральдика. Кожний населений пункт, район і область повинні мати свої символи: герб і прапор. На жаль процес формування геральдики затягнувся, хоча більшість міст і районів, а також Волинська область мають свої символи.

Шкільний музей повинен виконувати місію закладу, який засвідчує кожному особу в історичному часі і вказує на те, що кожна історична постать живе стільки, скільки існує в історичній пам'яті суспільства, або принаймні в пам'яті своїх земляків.

Цікавою і дослідницькою є робота клубу юних краєзнавців у селі Соловичі Турійського району, яким керує Зіновій Павлович Ярмолук. Учні вивчають історію рідного краю, збирають матеріали і відомості про свій район, навколишні села, відомих людей.

На Волині є і відносно “нові” музеї, які створені за ініціативою і працею вчителів. Зокрема, вже 10 років відзначив у жовтні 2001 р. музей історії села Скриголово Горохівського району. Його незмінним громадським директором є вчителька місцевої школи Євгенія Харків.

У Рожищенській середній школі № 1 з 1978 р. діє кімната бойової слави. Подібні кімнати є у Ківерцівській середній школі № 4, в селі Старий Чорторійськ Маневицького та в школах інших районів.

Серед сільських шкільних музеїв-кімнат більшість розповідають про історію свого села, а саме: у Новосілках Турійського району, створена у 1969 р., а також Черченська Камінь-Каширського (1987), Литовезька

Іваничівського (1989), Доросинівська Рожищенського (1989), Линівська Локачинського (1996), Колківська Маневицького (1997), Лаврівська Луцького (1997), Мильськ Ковельського та в інших районах області.

Краєзнавство Волині й Полісся є однією з цікавих сторінок краєзнавства України. Слід відмітити те, що це є прикордонний регіон, де перетинаються шляхи спілкування різних народів. А це спілкування пов'язане із складною політичною історією краю, не завжди було безхмарним. Війни і революції, переселення, виселення і депортації, накладання інтересів різних держав з метою асиміляції, такі віхи життя краю. У складні роки розгортання краєзнавчого руху повоєнного часу чільне місце займало шкільне краєзнавство, копітка, повсякденна робота вчителів і учнів. Це у той час, коли не було потужних кадрів вищої школи, архівних, музейних і бібліотечних установ. Кілька проблем у розгортанні краєзнавчого руху пов'язані із Всеукраїнськими заходами. Зокрема, з туристично-краєзнавчими експедиціями “Сто чудес України” і обласною експедицією “Дивовижна Волинь”, за яким на жаль не було матеріального забезпечення, але все таки вчителі і учні брали участь і готували роботи на конкурс. Були відзначені призери.

Проводиться і науково-дослідницька робота з молоддю у краєзнавчому відділі Центру, про що свідчать конкурси, на яких представлялись наукові роботи і реферати учнів. Поєднання туристичної та історико-краєзнавчої роботи дає історичну інформацію про рідний краї, зібрану учнями і вчителями.

Зокрема, важливою в історичному краєзнавстві була акція молоді “Пам'ять” (Збережемо пам'ять про подвиг), яка присвячувалась Перемозі над фашизмом у Великій Вітчизняній війні. Вона проходила у два етапи, які відзначались конкурсами на кращі матеріали і нариси на тему “Бойові ордени і медалі у твоїй родині”, а також конкурсом на кращий музей або зал бойової слави.

У Волинській області на другому етапі конкурсу на кращий музей

Бойової слави визнано переможцями і нагороджено управлінням освіти, обласною радою ветеранів та товариством краєзнавців колективи і керівників військово-історичних музеїв ЗОШ № 1 м. Рожище М. А. Бойко, ЗОШ № 5 м. Луцька З. І. Полякову і Л. Ф. Тищенко, керівника залу Бойової слави ЗОШ № 2 м. Нововолинська О. П. Ненька та керівника військово-історичної кімнати ЗОШ с. Любитів Ковельського району М. В. Яговця. З них дві школи - Рожищанська і Луцька відзначені грамотами Міністерства освіти і науки України.

Варто звернути увагу на те, що на Волині є люди, які нагороджені не лише радянськими і сучасними українськими нагородами, є і ті, хто нагороджений іноземними орденами і медалями, зокрема, польськими. Адже волиняни були учасниками Другої світової війни як громадяни Польщі з 1 вересня 1939 р. Є нагороджені й відзнаками інших держав.

Музейний працівник не може ігнорувати жодного факту та експонату і повинен їх дбайливо фіксувати і зберігати незалежно від політичних симпатій та антипатій. Дуже строкатою є наша історія і вона мусить бути відтворена, щоб на прикладах життя краян і навіть на помилках вчилися наступні покоління.

Відомим землякам-волинянам музеї-кімнати відкрито: меморіальний музей видатного математика, академіка Михайла Кравчука 1987 р. у Човниці Ківерцівського району; 1997 р. в Затурцях Локачинського району – відомому політику, політологу, історичу В'ячеславу Липинському. Музей у Човниці приймав відвідувачів з усіх континентів. Це були як звичайні люди, які цікавилися постаттю М. Кравчука, так і професори, академіки, вчені різних академій наук, які розуміли внесок українця у розвиток математики і космонавтики. Музей-садиба у Затурцях поки що формує свою експозицію і фонди. Але вже варто зауважити, що музей має унікальні експонати, які передані родиною, односельцями і як наслідок пошукової роботи краєзнавців.

Комплекс музейних закладів існує у Волинському державному

університеті [15, с.95-99]. Гордістю є музей Лесі Українки, чиє ім'я носить університет. Він функціонує з 1985 р. і є культурним надбанням Волині, оскільки у формування його колекції закладено працю багатьох поколінь викладачів і студентів, жителів краю, родини Косачів. Музей має більше 1000 експонатів, серед яких частина оригінальних, які належали Лесі Українці або родині Косачів. У колекції музею є прижиттєві видання творів Лесі Українки, зокрема “Стародавня історія східних народів” (1890), написана для молодших братів і сестер. Значну кількість одиниць зберігання складають дослідження життя і творчості поетеси і родини Косачів, які були зроблені науковцями університету, зокрема О. Рисаком.

У навчальному процесі, спочатку на природничо-географічному факультеті Луцького педінституту, а тепер для природознавчих спеціальностей університету має Геологічний музей, відкритий у 1988 р. Матеріали для музею викладачі і студенти збирали багато років. Частина з них привезені з далеких країв колишнього СРСР, коли пошукові роботи і практики проводились у різних його куточках, у тому числі на Кольському півострові і на Далекому Сході. Багато експонатів, що розповідають про Україну, її залізні, хромові та марганцеві руди, декоративне і будівельне каміння, самородну мідь тощо. У музеї є палеонтологічні рештки і сучасні зразки фауни південних морів – 25 черепашок і 15 видів коралів Чорного моря. Колекція музею закаталогізована і впорядкована відповідно до сучасних класифікацій.

Два музеї є на історичному факультеті ВДУ. Археологічний музей – один із перших в університеті, створений у 1977 р. на основі археологічних знахідок і пошукових експедицій під час польових практик. У музеї експонати багатьох епох, які представлені в експозиції і зберігаються у фондах. Кераміка різних часів від палеоліту, кістки мамонта і тура, кам'яні і металеві знаряддя праці та зброя, рештки побутових і культових речей. Щорічні експедиції поповнюють фонди музею, тому важко підрахувати кількість експонатів, яких є кілька тисяч. Одночасно музей є важливою

базою для навчання істориків, музеєзнавців, етнографів тощо. З цього музею почалась наукова стежка багатьох археологів краю, формувалися фонди Волинського краєзнавчого музею, якому передано багато експонатів і, зокрема, срібний скарб Х – XI ст. з городища Вал, який розкопував багато років М. Кучинко із студентами історичного факультету.

Кабінет-музей етнографії також є важливим навчальним і науковим підрозділом історичного факультету. Сотні експонатів цього музею представляють життя і побут місцевих жителів – волинян і поліщуків. Вироби з лози, очерету, дерева, особливо знаряддя праці для сільськогосподарських робіт, домашнього вжитку, окремих ремесел і промислів займають вагомую частину площі кабінету-музею. Ткацькі верстати, взуття і одяг, різні вишивки, рушники, яких є більше 400, дають можливість ефективно і якісно проводити заняття і готувати студентські наукові дослідження. Частина експонатів є унікальними і належать лише тим, людям які створили цю неповторність і саме в цьому регіоні. Нумізматична, боністична і фалеристична колекції музею археології та кабінету представляють понад 1000 од. зберігання. Більшість матеріалів зібрано викладачами і студентами у різних районах Волинської області, що сприяє збереженню історичного досвіду та історичної пам'яті поколінь.

У 2002 р. відкритий для відвідувачів Музей історії Волинського державного університету ім. Лесі Українки. Експозиція музею представлена 19 стендами, кожний з яких містить інформацію про факультети університету і розповідає його історію з квітня 1940 р., коли був створений Луцький учительський, а пізніше Луцький педагогічний інститут. У фондах зосереджено тисячі експонатів: документи, матеріали, світлини, альбоми, картини, методичну та іншу літературу, яка подарована музею.

Окремо варто представити Волинський регіональний музей війська і військової техніки, який є філією Центрального музею Збройних Сил України.

У музеї зібрано велику колекцію військової техніки і зброї ХХ і ХХІ ст.

Втім, у фондах та експозиції представлена воєнна історія Волині. Музей був ініціатором і учасником проведення двох конференцій з Воєнної історії краю, до 200-річчя війни Росії з Наполеоном, що певною мірою активізувало пошукову роботу і патріотичне виховання. Звичайно, що ще не повністю використовуються площі та будівлі на території музею, які вимагають ремонту і впорядкування.

Звичайно, що в одній публікації важко охопити багатогранну діяльність музейних закладів. а тим більше, історію музейної справи в області. Втім, навіть з тих фактів, які подані можна зробити висновок про важливе значення розвитку музейної справи для збереження історичної пам'яті і яке важливе значення має праця музейщиків для поширення історичного досвіду суспільства та формування національної самосвідомості населення, особливо молоді.

«Музеї в школі», так називається проспект, який пропонує Волинський краєзнавчий музей вчителям перед початком кожного нового навчального року. У проспекті, відповідно до вікових особливостей школярів, вміщено перелік тем, які представлені в експозиціях і виставках. Причому виставки є стаціонарні і пересувані, які школи можуть замовляти. Крім екскурсій, подано перелік лекцій, серед яких багато на волинезнавчу тематику. Музейники також пропонують дитячі ранки, вечори-портрети, усні журнали, вікторини.

Важливими для розвитку молоді є майстер-класи з лозоплетіння писанкарства, витинанок, виготовлення різних іграшок тощо. Проводяться різні конкурси. Спеціально для молоді готуються різні тематичні заходи в Художньому, Волинської ікони, Колодяжненському літературно-меморіальному музеї Лесі Українки, Затурцівському музеї В'ячеслава Липинського, Устилузькому – Ігоря Стравінського, а також в районних музеях.

2.2. Музейна педагогіка: теорія та практика

«Музейна педагогіка: теорія і практика» – такий напрям у

волинезнавстві обрали музеї області. П'ять науково-практичних конференцій проведено у Волинському краєзнавчому музеї, до яких залучалися кафедра документознавства і музейної справи Східноєвропейського університету ім. Лесі Українки, викладачі Луцького педагогічного коледжу, а також інші дослідники і педагоги у сфері краєзнавчої освіти. Виступи публікувалися у «Музейному віснику», який нараховує 7 випусків.

У той же час музеї області розробляли програми «Музей – школі» на допомогу вчителям та учням навчальних закладів Волинської області у 2014 – 2015 роках. Таку ж програму представив Волинський регіональний музей українського війська і військової техніки .

Важливим виховним моментом духовного життя стали майстер-класи на історичному факультеті в Музеї етнографії Волині і у Волинському краєзнавчому музеї, які проводяться напередодні Великодня, де бажаючі діти і дорослі навчаються виготовляти писанки. У той же час проводяться виставки пасхальної традиційної атрибутики, де можуть брати участь представники різних районів і населених пунктів області. Частина цієї атрибутики, кращі зразки, поповнюють фонди музеїв.

У Східноєвропейському університеті існує комплекс музейних закладів. Гордістю є музей Лесі Українки, чиє ім'я носить університет. Він функціонує з 1985 р. і є культурним надбанням Волині, оскільки у формування його колекції закладено працю багатьох поколінь викладачів і студентів, жителів краю, родини Косачів. Музей має більше 1000 експонатів, серед яких частина оригінальних, які належали Лесі Українці або родині Косачів. У колекції музею є прижиттєві видання творів Лесі Українки, зокрема “Стародавня історія східних народів” (1890), написана для молодших братів і сестер. Ця книга перевидана за упорядкуванням О. Огневої. Значну кількість одиниць зберігання складають дослідження життя і творчості поетеси і родини Косачів, які були зроблені науковцями університету, зокрема О. Рисаком. Лабораторія і музей Лесі Українки стали основою для створення при СНУ спільно з Інститутом літератури НАН

України Інституту дослідження життя і творчості Лесі Українки.

У навчальному процесі, спочатку на природничо-географічному факультеті Луцького педінституту, а тепер для природничих спеціальностей університету важливе значення має Геологічний музей, відкритий у 1988 р. Матеріали для музею викладачі і студенти збирали багато років. Частина з них привезені з далеких країв колишнього СРСР, коли пошукові роботи і практики проводились у різних його куточках, у тому числі на Кольському півострові і на Далекому Сході. Багато експонатів, що розповідають про Україну, її залізні, хромові та марганцеві руди, декоративне і будівельне каміння, самородну мідь тощо. У музеї є палеонтологічні рештки і сучасні зразки фауни південних морів – 25 черепашок і 15 видів коралів Чорного моря. Колекція музею закаталогізована і впорядкована відповідно до сучасних класифікацій.

Два музеї є на історичному факультеті ВДУ. Археологічний музей – один із перших в університеті, створений у 1977 р. на основі археологічних знахідок і пошукових експедицій під час польових практик. У музеї експонати багатьох епох, які представлені в експозиції і зберігаються у фондах. Кераміка різних часів від палеоліту, кістки мамонта і тура, кам'яні і металеві знаряддя праці та зброя, рештки побутових і культових речей. Щорічні експедиції поповнюють фонди музею, тому важко підрахувати кількість експонатів, яких є кілька тисяч. Одночасно музей є важливою базою для навчання істориків, музеєзнавців, етнографів тощо. З цього музею почалась наукова стежка багатьох археологів краю, формувалися фонди Волинського краєзнавчого музею, якому передано багато експонатів і, зокрема, срібний скарб Х – XI ст. з городища Вал, який розкопував багато років М. Кучинко [44] із студентами історичного факультету. У 2014 р. Музей оновив свою експозицію, використовуючи матеріали розкопок останніх років і нові надходження від пошукової роботи студентів і викладачів. Як один з найкращих музеїв у навчальних закладах він одержав статус зразкового. В експозиції представлені не тільки знахідки розкопок.

Створена галерея портретів археологів-дослідників краю, представлено нумізматичну колекцію та геральдику.

Кабінет-музей етнографії також є важливим навчальним і науковим підрозділом історичного факультету. Сотні експонатів цього музею представляють життя і побут місцевих жителів – волинян і поліщуків. Вироби з лози, очерету, дерева, особливо знаряддя праці для сільськогосподарських робіт, домашнього вжитку, окремих ремесел і промислів займають вагомую частину площі кабінету-музею. Ткацькі верстати, взуття і одяг, різні вишивки, рушники, яких є більше 400, дають можливість ефективно і якісно проводити заняття і готувати студентські наукові дослідження. Частина експонатів є унікальними і належать лише тим людям, які створили цю неповторність і саме в цьому регіоні.

Нумізматична, боністична і фалеристична колекції музею археології та кабінету представляють більше 1000 одиниць зберігання. Більшість матеріалів зібрано викладачами і студентами у різних районах Волинської області, що сприяє збереженню історичного досвіду та історичної пам'яті поколінь.

У 2002 р. був відкритий для відвідувачів Музей історії Волинського державного університету ім. Лесі Українки. Експозиція музею представлена 19 стендами, кожний з яких містить інформацію про факультети університету і розповідає його історію з квітня 1940 р., коли був створений Луцький учительський, а пізніше Луцький педагогічний інститут. У фондах зосереджено тисячі експонатів: документи, матеріали, світлини, альбоми, картини, методичну та іншу літературу, яка подарована музею.

У школах області також створюються музейні заклади як осередки освіти і виховної роботи, про що свідчить путівник “Музеї навчальних закладів Волинської області – осередки освіти і виховання”, у якому фіксовано 105 закладів [56]. Але це пораховано лише ті заклади, які пройшли сертифікацію.

Неоціненним є значення краєзнавчої освіти для сільської школи і

виховання громадянина. Вивчення історії та культури рідного краю, є необхідною умовою роботи сільської школи і сільського вчителя. Відсутність достатньої історико-культурної бази, музеїв, бібліотек, театрів, палаців учнівської молоді може і повинно компенсуватись увагою до свого рідного краю, знання про який виводять на розуміння навколишнього світу і дають можливість показати досягнення своїх батьків, дідів і прадідів. Без переключення поколінь, без наступності передачі історичного досвіду неможливо виховати громадянина демократичного суспільства, патріота. Школа в селі завжди є центром освіти, культури і формування нових віянь на життя. Духовність і культура стоять поруч зі школою і вчителем, виходять із школи, випромінюються вчителем. Управління освіти і науки та обласний Центр туризму, спорту та екскурсій постійно щороку підводять підсумки роботи шкільних краєзнавців на краєзнавчих конференціях, семінарах та нарадах. Зокрема, 23 – 24 березня 1993 р. було проведено обласну науково-практичну конференцію “Основні напрями вдосконалення шкільної історичної освіти як важливої складової частини відродження національної школи”, яка стала певною віхою у розвитку шкільного історичного краєзнавства. На конференції постали питання викладання історії у вузі і школі в умовах національно-культурного відродження України і краю та проблеми методологічних підходів в історичній науці, про що зазначали професори В. Колесник і О. Михайлюк, учителі О. Бренчук і В. Краглик. Науковці, краєзнавці, вчителі та учні представили свої краєзнавчі доробки, обмінялись досвідом роботи та накреслили шляхи подальшого розвитку історичного краєзнавства та його ролі у формуванні історичного мислення. Підсумком роботи конференції став збірник матеріалів [25].

Впродовж багатьох років освітяни області збирали матеріали для “Музею освіти Волині”, який відкрито у 2003 р. у Волинському інституті післядипломної педагогічної освіти. Експозиція і фонди музею представляють в основному останні 200-250 років розвитку освіти і педагогічної думки в краї. Мовою документів експозиція розповідає про той

педагогічний досвід, який мали волиняни в часи Острозької академії, школи Луцького братства, Луцької Української гімназії, освітніх закладів Ковеля і Володимира-Волинського і сучасних загальноосвітніх закладів нового типу та вищої школи. У музеї відображена подвижницька праця освітян при всіх владах і режимах. В експозиції відбито долю учнів і вчителів різних поколінь, в тому числі в складні роки воєн, революцій, реформ і перебудов в освіті. Збереглися документи, фотографії, та експонати від початку ХІХ ст. Вони свідчать про те, що волиняни, поліщуки не завжди навчались у сприятливих умовах, а часто у пристосованих приміщеннях, коли ще й бракувало освітлення, підручників, навчальних матеріалів та письмових знарядь. У музеї представлено документи, матеріали та експонати з усіх районів області, з різних навчальних закладів і від різних осіб. Більшість матеріалів присвячена педагогам і їхній творчості. Він вже нараховує більше трьох тисяч одиниць фонду, який продовжує поповнюватись. Частина матеріалів до музею надходять з різних виставок, конкурсів, оглядів тощо.

У краєзнавчій освіті в області важливе місце займає науково-методичний вісник інституту післядипломної педагогічної освіти “Педагогічний пошук”, зареєстрований ВАК України. В ньому впродовж багатьох років існує рубрика “Краєзнавство”, в якій друкуються наукові статті та повідомлення, рецензії і бібліографія, краєзнавча хроніка тощо. У журналі також подається інформація про краєзнавчі заходи, конкурси, матеріали для проведення занять і заходів з волинезнавства, уроків з історії та культури краю. До участі в рубриці запрошуються всі, хто досліджує і вивчає край та бажає поділитись своїми дослідженнями і відкриттями на сторінках видання. Такі публікації допоможуть у гуртковій, факультативній та позакласній роботі багатьом учням і вчителям, сприятимуть вихованню національної самосвідомості, любові до свого краю. Отже “Педагогічний пошук” сприяє поширенню краєзнавчої освіти, формує певне розуміння щодо історії, культури, природи краю, долі його людей, допомагає будити

історичну пам'ять, формувати історичне мислення та здобувати краєзнавчу освіту.

Краєзнавство. Шкільні музеї – осередки виховання громадянськості та патріотизму. В системі виховання молоді чільне місце займає краєзнавство, яке допомагає зберегти і оживити історичну пам'ять поколінь. Немає такої школи на Волині, де не проводилася б краєзнавча робота на уроках, факультативах або у позакласних заходах. Втім, значними виховними осередками любові до рідного краю є музеї, музейні кімнати, зали слави. Їх сотні. Вони створені копіткою науково-дослідницькою і пошуковою працею вчителів та учнів. Шкільні музеї краєзнавчого характеру створені у селах Мильск Ковельського, Старий Чорторийськ Маневицького, Заболотці Іваничівського районів та в інших. У Старому Чорторийську вся нова експозиція присвячена подіям Другої світової війни. Куточок математика академіка М. Кравчука є у Луцькій ЗОШ № 22, який створено учнями під керівництвом вчительки математики Надії Гулиги.

Саме у зв'язку із 100-річчям від дня народження Михайла Кравчука була приділена увага музею видатного математика на його батьківщині у селі Човниця Ківерцівського району. Цей музей є прикладом здійснення гуманізації та гуманітаризації у вивченні математики, у пізнанні життя видатного земляка, відомого у світі, у вивченні історії свого села.

Музей видатного українського математика академіка Михайла Кравчука починався у 1988 р. із невеликої кімнати-музею в сільській школі с. Човниця Ківерцівського району, в чому велика заслуга колишнього директора школи Степана Федоровича Лукашука. Щороку у цьому музеї буває понад 200 відвідувачів, в тому числі з різних країн світу. Втім сьогодні музей вимагає до себе уваги, інакше він може зникнути без підтримки влади і громадськості.

У 2008 р. опубліковано навчальний посібник з історичного краєзнавства Волині, який охоплює історичну Волинь від найдавніших часів. Автори посібника Богдан і Олена Прищепи з Рівного зібрали великий за

обсягом матеріал, який підкріплений ілюстраціями, картами, документами. Вони представили велику плеяду дослідників-краєзнавців і включили тих, хто займається краєзнавчими дослідженнями в сучасних установах і краєзнавчих товариствах. Важливо те, що в книзі окреслюються територіальні зміни у понятті «Волинь», визначаються межі князівства, воєводства, губернії. Увага приділена також історії населених пунктів, зокрема містам Володимир-Волинському Житомиру, Луцьку, Рівному, Дубно, Острогу та іншим і населенню краю, яке пережило різні перипетії у зв'язку з війнами, революціями, змінами в адміністративному управлінні тощо.

Упродовж багатьох років освітяни області збирали матеріали для “Музею освіти Волині”, який відкрито у 2003 р. у Волинському інституті післядипломної педагогічної освіти. Експозиція і фонди музею представляють в основному останні 200-250 років розвитку освіти і педагогічної думки в краї. Мовою документів експозиція розповідає про той педагогічний досвід, який мали волиняни в часи Острозької академії, школи Луцького братства, Луцької Української гімназії, освітніх закладів Ковеля і Володимира-Волинського і сучасних загальноосвітніх закладів нового типу та вищої школи. У музеї відображена подвижницька праця освітян при всіх владах і режимах. В експозиції відбито долю учнів і вчителів різних поколінь, в тому числі в складні роки воєн, революцій, реформ і перебудов в освіті. Збереглися документи, фотографії, та експонати від початку ХІХ ст. Вони свідчать про те, що волиняни, поліщуки не завжди навчались у сприятливих умовах, а часто у пристосованих приміщеннях, коли ще й бракувало освітлення, підручників, навчальних матеріалів та письмових знарядь. У музеї представлено документи, матеріали та експонати з усіх районів області, з різних навчальних закладів і від різних осіб. Більшість матеріалів присвячена педагогам і їхній творчості. Він вже нараховує біля трьох тисяч одиниць фонду, який продовжує поповнюватись. Частина матеріалів до музею надходять з різних виставок, конкурсів, оглядів тощо. Це

означає, що вони можуть використовуватись для передачі молодим досвіду від досвідчених освітян, заслужених і народних вчителів, і тих, хто брав участь у конкурсах “Вчитель року” у виставках “Творчі сходи педагога”. Ці матеріали можна використати з метою вдосконалення методик і технологій навчання і для самоосвіти. Частина експозиції присвячена сьогоденню і розповідає про шляхи освіти та науки Волині в незалежній Україні. Втім, музей продовжує розширяться і поповнювати фонди, до яких надходять документи і матеріали, цікаві експонати з різних районів області. Кращі методичні посібники, методичні розробки, матеріали до уроків і виховних заходів із краєзнавчої тематики заслуговують на те, щоб зберігатись у Музеї історії Волині та можуть бути опубліковані у педагогічній пресі України і Волині.

Осередками краєзнавчої освіти в Луцькому районі є Історичний народний музей в Торчині та Народний музей історії сільського господарства Волині в Рокинях, до яких торують стежки не лише місцеві жителі, а й туристи.

У школах області також створюються музейні заклади як осередки освіти і виховної роботи, про що свідчить путівник “Музеї навчальних закладів Волинської області – осередки освіти і виховання” (Луцьк: Центр туризму, спорту та екскурсій, 2005. – 76 с.), у якому фіксовано 105 закладів, у тому числі 7 у Луцькому районі: в Торчині і Лаврові – історичний, в Одерадах і Заборолі – етнографічний, в Смолигові і Городищі – історії села, в Маяках – народознавчий музей.

2.3. Культурно-освітня діяльність Літературно-меморіального музею Лесі Українки у с. Колодяжне

Серед регіональних форм культурної діяльності Західного Полісся є Літературно-меморіальний музей Лесі Українки в с. Колодяжне. Відкрившись як установа на громадських засадах (13.07.1949 р.), в якій обов’язки екскурсовода виконував лише один сільський бібліотекар, «Лесин білий будинок» став пам’ятником-музеєм великій українській поетесі.

Перша його експозиція складалася виключно зі світлин родини Косачів, оформлених у традиційному для того часу сільському стилі і базувалася на доброму знанні біографії Лесі, яку чули перші відвідувачі від екскурсовода. Не можна стверджувати, що усе було легко в життєдіяльності цієї установи, утім особливі недоречності у минулу добу його оминули.

Фактом використання Будинку Лесі України не зовсім за призначенням можна вважати лише Наказ Ковельського райвідділу культури № 48 від 15.06 1955 р., коли у «білому» будинку було відкрито районну дитячу бібліотеку. А наказом № 216 цього ж відділу від 1.02.1957 р. із м. Ковеля у с. Колодяжне до «сірого» будинку» переведено районну бібліотеку для дорослих. Однак і перша, і друга установи, розмішені у цьому благодатному місці, дістали добру нагоду використовувати потенціал майбутнього музею з фаховою метою [45].

У міру розширення просвітницьких завдань, формування штатного розпису, співробітники установи постійно шукали нових форм популяризації національної спадщини в культурному просторі, використовуючи для цього усі можливі засоби і у 60-х роках при музеї створено першу молодіжну літературну студію «Лесин кадуб», членами якої організовувалося чимало літературних заходів для широкої громадськості, видано понад 40 поетичних і прозових збірок. Її учасники стали й першим громадським штатом цієї установи – його активістами.

Популярність заходів членів студії і перші яскраві публікації сприяли тому, що на окремі її засідання з'їжджалися чимало молодих письменників майже з усієї Волині: І. Чернецький, Н. Гуменюк, Н. Горик, В. Лис та десятки інших цікавих особистостей. Студію чимало років очолював згаданий уже Й. Струцюк, пізніше В. Гей. А 2000 р. «Лесин кадуб» отримав статус обласної організації творчої молоді і продовжує наповнювати інформаційний простір Волині оригінальною інформацією.

Повертаючись до витоків установи, наголосимо, що у 1963 р. уперше побудовано широко профільну експозицію музею, розміщену в двох

будинках, базовану на різноманітній джерельній інформації. Завдяки цьому значно збільшилась кількість відвідувачів. Цьому сприяло й вирішення низки організаційних питань, а саме – Колодяжненський музей стає філією Волинського обласного краєзнавчого музею, за допомогою співробітників якого значно покращує фондову, науково-дослідну та культурно-освітню роботу. Співробітники базового закладу беруть участь у формуванні його експозицій, налагоджують необхідні напрями діяльності, стимулюють подальший науковий пошук та започатковують широкі міжкультурні контакти. Цього ж року розпочалося вшановування пам'яті поетеси на державному рівні і 15-17.05.1963 р. на Волині організовано наукову сесію з нагоди до 50-ї річниці від дня смерті Лесі Українки, що мала велике наукове і громадське значення і перетворилася на всенародне свято [46].

Початок цього дійства розпочався на території музею-садиби в Колодяжному з мітингу, присвяченого пам'яті Лесі Українки, в якому взяли участь письменники, вчені, науковці-дослідники літературної спадщини поетеси, представники органів державної влади, позиціонуючи згодом цю проблематику й у культурних програмах республіки.

Про надзвичайні враження від громадсько-культурної та екскурсійної діяльності, проведених працівниками музею, свідчать записи відвідувачів у Книзі відгуків за 1955-1960 рр., яка зберігається сьогодні в архіві літературно-меморіального музею Лесі Українки.

Важливим аспектом функціонування обраного для розгляду музею є культурно-дозвіллева діяльність, яка в усі часи виконувала важливу функцію художньої до/освіти населення, була важливим чинником формування його соціальної активності. Тож форми її вияву в професійній діяльності співробітників можна прослідкувати за низкою напрямів, зокрема: *організація екскурсій* серед різних соціально-демографічних груп населення, а надто – школярів, знайомство яких зі спадщиною Лесі Українки дозволяє відчутти потенціал вітчизняної літератури, сформувати повагу та гордість за національно-культурну спадщину. І в цьому плані зазначений музей являє

собою саме таку організаційно-культурну структуру, оскільки концентрує в собі чимало меморіальних матеріалів, пов'язаних із життєдіяльністю видатної постаті і популяризує їх серед широкого загалу.

Кінець 1960 – поч. 1970-х рр. час найбільш активного відвідування музею. Тоді ж (до 100-річчя від дня народження поетеси, 1971 р.) удосконалено музейну експозицію, доповнено її новими матеріалами. І вже у ювілейний рік музей відвідало 44.587 осіб, для яких проведено 1.439 екскурсій [31].

У наступні роки щорічна кількість відвідувачів знаходилася в межах 40 тис. осіб.

На цій хвилі у рамках державної програми культурного обслуговування місцевого населення значно активізувалася інформаційна діяльність установи: лекції читалися за межами музею переважно для виробничих колективів; масова робота проводилася разом із клубом та бібліотекою. Активно культивувалися й інші форми, зокрема художня, організації якої сприяв і наявний фонд. Тож щороку (25 лютого) в клубі відбувався літературно-музичний вечір, присвячений Дню народження Лесі Українки, все більше популяризуючи Музей у культурному середовищі Волині. Цьому сприяв і друк путівників (1969, 1971 рр.), авторами яких стали письменники Й. Струцюк (колишній науковий співробітник музею) та І. Чернецький, за допомогою яких значно розширювалася рекламна діяльність установи, її потенціал вводився до загального культурного контексту регіону. Періодично здійснювалися й виступи про діяльність музею на радіо, друкувалися статті про музей та його колекції в обласній та районних газетах [47].

Постійно поповнювався й музейний фонд і вже у 1975 р. він налічував 779 експонатів, з яких 656 од. були віднесені до основного фонду. Тоді ж до музею надійшли речі Лесі Українки та інших членів родини Косачів, що значно розширювало потенційні інформаційно-художні його можливості.

У 1979 р. на території музею-садиби Лесі Українки розпочато спорудження приміщення, власне, Літературного музею. І вже восени 1980 р.

у новобудові відкрилася перша повноцінна літературна експозиція, сформована за усіма музейними ознаками. А «сірий» будинок лише доповнив меморіальну її частину [48].

На початку 90-х рр. виникла необхідність побудови нової літературної експозиції, причиною чого стала зміна ідеологічних орієнтирів. Одночасно розширювалася наукова, пошуково-збиральницька, фондова робота; акцентувалася увага й на безлічі інших питань, пов'язаних зі становленням нового типу меморіальної установи. Цьому допомагали й широкі міжнародні культурні контакти співробітників музею, результатом чого стало надходження 1991 р. до Колодяжного 78 одиниць меморіального фонду родини Косачів. А постійні листування з М. Коцем, повноважним представником у США з питань повернення в Україну культурних цінностей, принесло музею ще майже 800 одиниць архіву Ю. Косача (племінника поетеси). Тож на початку новітньої доби музей мав усі можливості для формування нової експозиції, створеної на високому науковому й естетичному рівні, яка не втрачає своєї актуальності й сьогодні.

Станом на 1.01.2011 р. тут нараховується 5.920 експонатів основного і 5.167 од. науково-допоміжного фонду. В колекції музею – 105 зразків меморіальних речей, що належали безпосередньо Лесі Українці та її родині.

Сподіваємося, що дослідницька робота співробітників музею сприятиме й подальшій публікації нових артефактів, пов'язаних із міжкультурною комунікацією родини, виявленню нових подробиць стосовно становлення й кобзарського мистецтва, оскільки, як відомо, Леся Українка, фінансувала творчу діяльність відомого українського художника О. Стастіона, який спільно з М. Лисенком долучався до фіксації творчості українських кобзарів.

Досягненням музею є також велика науково-дослідницька робота колективу музею, зокрема участь співробітників у низці наукових конференцій та підготовці чималої кількості статей, опублікованих у наукових збірниках та 4 наукових видання. Сюди слід додати й 161

тематичну виставку у музеї та 146 – за його межами, проведених лише останнім часом.

Щорічно на території музею відбуваються Всеукраїнські історико-краєзнавчі конференції «Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ковель і Ковельщина в українській та європейській історії». А спільно з КЗ «Волинський обласний краєзнавчий музей» установа проводить Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Леся Українка і родина Косачів в контексті української та світової літератури», де обговорення нових надходжень та питання популяризації спадщини поетеси є предметом особливої уваги.

І в цьому контексті заслуговує схвалення виставкова діяльність музею та організація його співробітниками масових заходів. Виставки музею, зокрема «Олена Пчілка та Леся Українка в портретах», «Юрій Косач. Особистість, творчість, доля», «Краєвиди Волині» та багато ін. приваблюють увагу глядачів, розширюють уяву про художній потенціал регіонального закладу, виявляють роль визначних постатей в культурному просторі країни.

Щорічно на території музею проходять вечори з нагоди річниць Лесі Українки та її родини. Колектив музею організовує літературні читання «Стежками творчості Лесі Українки», літературно-музичні вечори «Я завдячую тобі, моя мамочко!», музичні вечори «Українська пісня в музеї» та багато ін. Зростає активність популяризації не лише життя і творчості Лесі Українки, а й усієї її родини.

Минулого року на Волині побачили світ дві публікації: повне видання українських узорів, зібраних О. Косач-Кривинюк – сестрою поетеси та факсимільне видання альбому «Олена Пчілка. Український народний орнамент» (передрук київського видання 1876 р.).

Значно розширює уяву про життєдіяльність поетеси і підготовлена свого часу її сестрою О. Косач-Кривинюк фундаментальна збірка-життєпис, у якій фактично по днях занотовано життя цієї постаті. І її упорядкування і перевидання з відповідним науковим коментарем співробітників Інституту

Лесі Українки СНУ ім. Лесі Українки значно розширює нашу уяву про роль цієї особистості у культурному просторі країни [31].

Особливістю сучасної виставкової роботи є можливість залучати до цього процесу мешканців міста різної вікової категорії, а також представників творчої інтелігенції. Музей у такий спосіб популяризує творчість талановитих особистостей, які у свою чергу отримують можливість заявити про себе та про свої здібності. Це також сприяє популяризації власне музейної справи. До виставкової роботи музеєм активно залучаються школярі, діти, молодь, які становлять головну вікову категорію відвідувачів музею.

Ефективність музейної діяльності і соціальне значення музею підвищують й інші різноманітні види і форми культурно-освітньої роботи. Базуючись на колекціях та експозиціях музею, ці заходи проводяться як для нестабільної маси відвідувачів, так і для певної постійної аудиторії, отримуючи найбільший розмах в зв'язку з ювілейними і пам'ятними датами, історичними подіями. Розширюючи функції музейної комунікації, вони сприяють популяризації музею та його зібрань.

Станом на 2018 р. музей відкритий для відвідувачів 354 дні, і за цей рік його гостями стали 27,5 тис. відвідувачів, із них учні і студенти становлять майже 20 тис. Для них проведено 1.155 екскурсій, що засвідчує важливу просвітницьку роль, яку здійснюють співробітники закладу [31].

Таким чином, проведений аналіз діяльності зазначеного регіонального меморіального музею засвідчив, що подібні структури мають помітний культурний потенціал у питанні розширення інформаційної діяльності патріотичного спрямування, оскільки саме вони зберігають унікальні культурні зразки, пов'язані з життєдіяльністю видатних національних особистостей.

РОЗДІЛ III. ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ МУЗЕЙНИХ УСТАНОВ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ.

3.1. Організація екскурсійно-туристичної діяльності в музейних установах

У некомерційній установі культури, а саме, в музеї зберігають, вивчають та публікують предмети та колекції. Адже метою створення музеїв, насамперед, є виявлення, збирання та зберігання, вивчення колекцій. Також, безпосередньо здійснення наукової, просвітницької та освітньої діяльності. Реалізація такої діяльності можлива з екскурсійно-туристичним обслуговуванням населення. Екскурсія є важливою частиною туристичного обслуговування, адже пізнання нових місць найбільш ефектно відбувається під керівництвом людини-спеціаліста – екскурсовода.

Музейні екскурсії можуть бути самостійним видом екскурсійної роботи або частиною інших тематичних та оглядових екскурсій. Експонати музеїв, які перебувають у залах музею, фондосховищах та заказниках, їх демонструють відвідувачам. Музейні екскурсії проводяться з врахуванням вікових, освітніх, також професійних особливостей екскурсійної групи. Як правило, загальні методи проведення екскурсій застосовуються і до музейних екскурсій. Важливо, що екскурсія в музеї повинна проходити з урахуванням того, що тут має переважати демонстрація предмету над розповіддю. Проте, надзвичайна насиченість музею експонатами вимагає стислого, ємкого, виразного викладу матеріалу. В основному використовується прийом опису об'єкта, використання цитат з документів або їх копій. Важливою ознакою музею, створюваною на науковій основі – збирання музейних предметів, яких піддають обліку, зберіганню, консервації та дослідженню, використовуючи наукові методи музеєзнавства та профільних наук.

Екскурсії в музеї можна проводити в будь-який час – вдень або ввечері, для різних категорій населення – школярів, студентів, працівників підприємств, туристів і т. д. При підготовці тої чи іншої екскурсії це слід враховувати, і, зважаючи на дані фактори, при підготовці підбирати тему

екскурсії. Матеріал екскурсії повинен морально та естетично впливати на свідомість, а тому екскурсовод має створити атмосферу загального переживання, одностійності, більше часу приділяти виховному аспекту і намагатись сполучити його з освітнім. В процесі логічного викладу матеріалу людина аналізує, порівнює та синтезує відчуття та отриману інформацію. Екскурсія повинна характеризуватись такими ознаками: тематичністю, цілеспрямованістю, наочністю, емоційністю, активністю. Найперше, тема заданої екскурсії повинна співпадати з об'єктом, з яким ми ознайомлюємо глядачів, друге – вона повинна зацікавити і бути сформованою так, аби у глядачів до екскурсії було багато тих чи інших питань. Матеріал має бути обґрунтований та чітко і лаконічно викладений, ціллю екскурсії має лишатись – повне викладення матеріалу, аби після екскурсії у глядачів не залишилось питань. Тобто, екскурсанти мають побачити об'єкти, на основі яких розкривається тема, почути про такі об'єкти необхідну інформацію, відчутти атмосферу події чи ситуації, що пов'язані з об'єктом, оволодіти практичними навичками самостійного спостереження та аналізу екскурсійних об'єктів.

В умовах розвитку музейної сфери перед екскурсіями постали нові завдання, насамперед пошук експонатів для краєзнавчого музею. Спроби покращити виховну роботу, спроби зробити її ефективнішою, перетворили екскурсію в один із видів культурно-просвітницької діяльності.

Сьогодні спеціалізовані словники визначають екскурсію як: 1) туристичну послугу, яка забезпечує задоволення духовних, естетичних, інформаційних потреб туристів; 2) процес наочного пізнання навколишнього світу: особливостей природи, сучасних та історичних ситуацій, елементів побуту тощо, тобто пам'яток певного міста або регіону – завчасно відібраних об'єктів, які вивчаються на місці їх розташування; 3) тематичний маршрут з метою відвідування пам'ятних об'єктів і місцевостей.

Екскурсія, як один із видів культурно-просвітницької діяльності характеризується певними ознаками: тривалістю проведення (приблизно від

однієї години до однієї доби); наявністю екскурсантів та кваліфікованого керівника-спеціаліста (екскурсовода). Ще однією ознакою екскурсії є наочність, зорове сприйняття, демонстрація об'єктів на місці їх розташування; переміщення за задалегідь продуманим маршрутом; цілеспрямованість демонстрації об'єктів, наявність певної тематики; активність учасників.

До основних функцій екскурсії можна віднести: наукову пропаганду, інформацію, організацію дозвілля, формування інтересів, розширення світогляду, культурне дозвілля. Наукова пропаганда здійснюється шляхом поширення політичних, філософських, наукових, художніх та інших теорій, думок, поглядів. Факти і події повинні бути достовірними, тільки в цьому випадку їх варто озвучувати екскурсантам. У відповідності до теми екскурсія містить конкретну інформацію, яка стосується певної галузі знань (медицини, біології, археології, культурології і т. д.). Екскурсії є вагомою складовою дозвіллевої, рекреаційної діяльності, які формують духовні потреби людини. Адже, крім відпочинку, екскурсії вимагають розумової діяльності, під час якої розширюється світогляд людини, зокрема отримуючи знання з історії, мистецтва, літератури, архітектури, економіки та ін. Кожна окрема екскурсія виконує одночасно декілька функцій, значення окремих функцій змінюється в залежності від класифікаційної категорії відповідної екскурсії[61].

Відмінно проведена екскурсія залежить від двох факторів: відповідної підготовки та ефективного проведення. Вони зв'язані між собою, взаємообумовлені. Неможливо забезпечити високу якість проведення екскурсії при непродуманій підготовці.

Колодяжненський літературно-меморіальний музей Лесі Українки – філіал Волинського краєзнавчого музею славиться не лише геніальною постаттю видатної поетеси, а й культурно-просвітницьким надбанням та екскурсійною діяльністю. Чого тільки не вигадують працівники музею, аби залучити чималу аудиторію до музейного закладу. Поспілкувавшись із

завідувачкою музею Ольгою Бойко, ми зрозуміли, що діяльність музею дуже обширна. Аби допомогти екскурсантам легше засвоїти зміст екскурсій працівники музею використовують свою методику проведення екскурсій. Робиться, це за допомогою методичних прийомів, які діляться на дві групи – прийоми показу і прийоми розповіді, але практика вимагає застосування ще більш складної класифікації методичних прийомів: по їх призначенню, часу і місця використання. Прийоми можуть бути розглянуті, як різні способи виконання певних дій, або ж як засіб перетворення пасивного огляду в активне спостереження об'єкту екскурсантами, та як основа процесу трансформації усної інформації в зорову, як основа аналізу і синтезу на екскурсії. Найпоширенішою формою проведення екскурсій в Колодяжненському літературно-меморіальному музеї є звичайна екскурсія-розповідь, коли екскурсовод проводить групу по різних куточках музею та ознайомлює їх з експонатами. Звичайно, в свою розповідь музеєзнавці додають цікаві факти, інформацію з життя і творчості Лесі Українки, цим самим прикутують увагу групи до себе та музею [31].

Звичайно, що музейні екскурсії не будуть настільки популярними, якщо будуть проводитись у одному форматі. Тому музейні працівники вигадують різні новинки для залучення туристів. Зокрема, однією з найцікавіших форм проведення екскурсій є створення персонажів, які за своєю історією підходять до музею. Зокрема, коли перед туристами у музеї з'являється Леся Українка, яка сама ж розказує свою історію. Чи то персонажі Лукаш та Мавка, які грають уривок з «Лісової пісні», чи то нічна екскурсія у музеї, коли туристи можуть насолодитись вокалом зі слів Лесі Українки та багато іншого.

У 2019 та 2020 роках нам вдалось побувати на заході організованому Колодяжненською об'єднаною територіальною громадою, а саме працівниками Центру культури, дозвілля та спорту Колодяжненської сільської ради (директор – Кравчик Юлія) спільно з Колодяжненським літературно-меморіальним музеєм Лесі Українки. Захід мав назву «На

гостини до Лесі», проводився у формі етнофестивалю. До заходу долучались колективи Колодяжненської ОТГ, також ОТГ Ковельського району та Волинської області. Цікаво, що учасниками заходу також були колективи з Рівного та з Польщі і Білорусі. У чому особливість такого заходу? Учасники з різних районів та областей приїздять до Колодяжного, де захід розпочинається з музею. Тобто, туристи їдуть на фестиваль української пісні, але програма починається з відвідування музею. Таким чином, такі різноманітні заходи сприяють відвідуванню музеїв та їх популяризації.

3.2. Тенденції розвитку сучасних регіональних музеїв.

Діяльність музейних закладів все більше своєю діяльністю привертає до себе увагу людей, зокрема залучаючи інноваційні технології, різні ефекти в своїй галузі і багато іншого.

Музейна сфера й надалі залишається привабливою в українському соціумі, про що свідчить постійно-зростаюча кількість як музеїв, так і їх відвідування. Це переконливо демонструє і волинська мережа, до якої відносимо Волинський краєзнавчий музей, Володимир-Волинський історичний музей, Ковельський історичний музей, Колодяжненський літературно-меморіальний музей Лесі Українки, музей Волинської ікони в Луцьку, Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки, музей дзвонів, музей книги, музей історії сільського господарства на Волині та багато інших [57].

Музеї Волині мають великі можливості щодо виховання аудиторії на основі історичної спадщини предків. Ефективність виховання музейними засобами значною мірою визначається оригінальністю експонованих пам'яток, які мають здатність емоційно впливати на відвідувача. Контакт із музейними реліквіями матеріальної і духовної культури дає змогу глибше зрозуміти і оцінити з позиції сьогодення події минулого.

Музейні працівники пропагують музейні зібрання через експозиції, екскурсії, лекції, виставки та інші музейні заходи. У музеях здійснюється

органічне поєднання завдань освіти і виховання, визначене можливостями активного впливу на особистість.

Культурно-освітня робота передбачає активізацію інтелектуальної та емоційної діяльності відвідувачів під час ознайомлення ними з історико-культурною спадщиною народу, прищеплення їм здатності об'єктивно оцінювати події та факти. Гуманізація історичної освіти спрямована на ширший, поглиблений підхід до розкриття ролі людини у процесах розвитку історії. Відомих діячів потрібно згадувати не просто для повноти викладу, а для розкриття місця людини в історичному процесі, показу взаємодії особи і суспільства.

Місцева преса є найдієвішим популяризатором функціонування музеїв області, так як вона розрахована всі верстви суспільства і є найдешевшим засобом реклами. Музейні працівники готують і подають до друку в газети різноманітні статті та замітки, присвячені музейним подіям чи колекціям. Музеї активно співпрацюють з такими виданнями як «Волинь-нова», «Віче», «Луцький замок», «Наш університет», «Вісті Ковельщини», «Народне слово», «Нове життя» та багато інших.

Сьогодні музей, як зазначають чимало дослідників, випереджає найсміливіші прогнози стосовно свого подальшого існування. Як свідчить статистика, кожні 5 років у світі кількість музеїв збільшується на майже 10%, що в багатьох відношеннях йде всупереч із законами економіки і здорового глузду. Це особливо підтверджується й на регіональному рівні, беручи до уваги і такий специфічний регіон, як Волинь[18].

У той же час перші роки незалежності (принаймні на підставі нашого контент-аналізу місцевої періодики) демонстрували іншу картину: преса зверталася до музейної проблематики епізодично, музеї не ставали предметом зацікавлень громадськості, виключаючи з цього контексту лише шкільну аудиторію, яка заповнює його зали постійно у порядку спеціально організованих шкільних екскурсій. Влада також не була зацікавлена у музейній справі, принаймні не існувало спеціальних

скоординованих програм музейного будівництва. І це при тому, що інтерес до історичної проблематики напередодні та у перші роки незалежності був надмірним майже в усіх соціально-демографічних груп населення. Причина цього лежала у повільних темпах перебудови власної діяльності співробітників згаданих установ, частково – фінансовими чинниками, що уповільнювали швидку зміну експозицій та й повільною реакцією самих співробітників закладів на проблеми, що цікавили населення. Утім, згодом опанувавши ситуацію (оновлення експозицій проводилося силами самих співробітників, які поступово здобували значний досвід, що робило кожную нову експозицію оригінальною; поповнення співробітників закладів фахівцями з сучасною освітою), роль цих установ культури у суспільстві починає змінюватися на краще.

Музеї волинського краю сьогодні не лише центри постійного експонування матеріальних зразків із своїх фондів, але й ініціатори низки просвітницьких заходів, багатопрофільних експонувань у регіоні та широкої організаційно-просвітницької роботи за допомогою проведення різноманітних фольклорно-етнографічних свят, це і методична допомога стосовно підготовки різноманітних наукових обґрунтувань у структурі пам'ятко-охоронної, реставраційної діяльності тощо [25].

Працівники установ беруть участь в археологічних експедиціях, або ж виступають у ролі експертів пам'ятко-охоронної роботи, в різноманітних пошукових заходах, Всеукраїнських музейних фестивалях та інших подібних заходах, де має змогу поповнити арсенал засобів впливу й апробувати напрацьовані методики.

То ж з кожним роком зростає кількість публікацій у місцевій пресі, які торкаються питання ролі музеїв у суспільстві, дискусії щодо формування окремого художнього зібрання в місті, підтримки зазначених установ культури місцевою владою тощо, а також суто фахових питань, пов'язаних з ефективністю їх експозицій, якості і охорони музейного фонду, кваліфікації

співробітників тощо. І така тенденція зберігається протягом тривалого періоду.

Ще донедавна культивувались традиційні форми експонування (скляні вітрини, одноманітні відомості про автора та його твір), а детальнішу інформацію можна було отримати на екскурсії. Сьогодні ж культурно-просвітня діяльність музеїв зазнала суттєвих змін: освітня та виховна функції реалізуються в освітніх програмах, культурно-мистецьких акціях, співпраці з навчальними закладами; розважальна функція виявляється у активній участі особистості у творчих майстернях, клубах, вечорах відпочинку, концертах, у створенні на території музеїв комерційних структур - ресторанів, барів, торговельних кіосків. Поступово музеї стають складовою індустрії розваг.

Музеї намагаються організувати свою роботу так, щоб відвідувач міг ознайомитися з будь-якою експозицією, самостійно, не очікуючи екскурсій. Способи надання інформації: етикетаж, путівники та брошури з конкретних експозицій, магнітофонні записи, відео матеріали. Друковані матеріали, записи та відео документи не перевантажують відвідувача зайвою інформацією; виготовлення копій, муляжів на етнографічних та природознавчих виставках дозволяють бути не пасивними, а активними відвідувачами музею, поповнювати свої враження тактильними засобами.

Неабияку роль в музейних установах почали відігравати музейні наглядачі, які не просто стежать за порядком, а можуть кваліфіковано відповідати на запитання про виставку, експозицію, окремий музейний експонат, вони є посередниками між відвідувачами та науковими працівниками.

Інтеграційний процес музеїв у сферу розваг виявляється у: 1) створенні в музейних закладах функціональних приміщень для організації проведення дозвілля і розваг; 2) проникненні "індустрії дозвілля" в музеї; 3) використанні в музейній діяльності відповідних форм роботи.

Інтеграція музеїв в сферу розваг виявляється у таких формах:

- створення в музейних закладах функціональних приміщень для організації проведення заходів дозвілля і розваг (концертні зали, клубні кімнати, оглядові майданчики, атракціони, гральні куточки);
- проникнення "індустрії дозвілля" в музеї (відкриття магазинів, сувенірних лавок, кав'ярень, оренда музейних приміщень для проведення рекреаційних та розважальних заходів); використання в музейній діяльності форм відпочинку, дозвілля і розваг (гуртки, хобі-групи, свята, театральні, музичні, літературні і, тематичні вечори, конкурси, фестивалі, творчі лабораторії).

Методами активізації участі населення в культурно-дозвіллевих заходах є:

- організація днів культури, мистецьких фестивалів, міських свят;
- організація виставок живопису, історії, архітектури;
- створення "мистецтвотек";
- систематичні трансляції мистецьких радіо- і телепередач; удосконалення маркетингової діяльності музеїв; активізація участі молоді через освітні, культурно-мистецькі і дозвіллеві проекти;
- реалізація освітніх та культурних програм для дорослих; створення умов для доступу до музейних цінностей фондів [12].

Організація заходів дозвілля в музеях реалізуються з використанням різноманітних методів: навчання шляхом творчої діяльності, рольові ігри, методів експериментального навчання.

Пріоритетними в музейній діяльності є освітні програми для підлітків. Організація дозвілля в музеях активізується під час шкільних канікул: музеї, художні галереї, виставкові центри проводять творчі акції, концерти, лекції, кіновечори, організовують пересувні виставки, ігрові конкурси та змагання. Їх мета полягає в культурному розвитку дитини, поглибленні знань про історію своєї країни, її мистецтво, літературу, народну творчість на основі першоджерел, а не підручників. Тому музеї тісно співпрацюють з навчальними закладами, а підлітки регулярно відвідують музейні зали відповідно до тих тем, що вивчаються в школі. Спеціальні освітні програми

розробляються для дітей та підлітків різного віку і різного рівня підготовки, вони реалізуються в таких формах роботи, як: екскурсії, семінари, диспути, дослідження, спостереження, рольові ігри, театралізовані вистави, тренінги [15].

Музейна діяльність не обмежується роботою з дітьми та підлітками. Освітні та наукові програми музеїв розробляються і для студентської молоді. При цьому не можна забувати, що музей - це не лише місце зібрання і зберігання великих мистецьких колекцій. Музей є науковою установою, центром поширення знань, в якому зберігаються архівна та довідкова документація, нова література. Активними формами роботи музеїв із студентською аудиторією є проведення спільних наукових досліджень, етнографічних експедицій, археологічних розкопок, підготовка наукових публікацій.

Найкращою формою дозвілля у музеї була і залишається музейна екскурсія. Відповідно до сучасних уявлень, "екскурсія являє собою колективний огляд музею, визначного місця, виставки, об'єкта природи і т. д. за певним маршрутом під керівництвом екскурсовода з пізнавальною, освітньою, науковою та виховною метою, а також служить для задоволення естетичних потреб під час вільного проведення часу".

Таким чином, екскурсії властива низка характерних ознак, головною з яких є пріоритетність зорового сприйняття, супроводжуваного необхідним словесним коментарем. При цьому зорове та вербальне сприйняття посилюється моторним - пересуванням по визначеному маршруту, оглядом об'єкта під різним ракурсом, на різній відстані. Інакше кажучи, екскурсія передбачає рухову активність екскурсантів. Її характерною ознакою є також колективність огляду, внаслідок чого в групі людей, пов'язаних спільним інтересом та можливістю обміну думками, виникає особлива психологічна атмосфера. Вона впливає на сприйняття та засвоєння побаченого і почутого. Екскурсія проводиться під керівництвом екскурсовода на певну тему й за певним маршрутом, тобто вона має

організований характер. Володіючи всіма рисами, що властиві екскурсії як такій, музейна екскурсія має певну специфіку: вона проводиться у спеціально організованому музейному просторі [22].

Музейні екскурсії доволі різноманітні і можуть поділятися за місцем проведення, за об'єктом показу, а також за характером тематики, цільовою спрямованістю і складом екскурсантів. Екскурсії можуть здійснюватися і в приміщенні музею - по експозиції, виставках, фондах, а також за межами музейного приміщення - по пам'ятках і пам'ятних місцях. Практикуються також комплексні екскурсії, що об'єднують єдиною темою показ музейної експозиції і пам'яток, які перебувають у природних умовах.

За тематичним характером вирізняють оглядові екскурсії та екскурсії за темами профільної дисципліни. Оглядові екскурси призначені для відвідувачів, які вперше прийшли до музею і бажають отримати загальне уявлення про його історію та колекції.

Зазвичай ці відвідувачі - туристи, які обмежені часом. Відомості, що надаються їм під час оглядової екскурсії, носять інформативний характер. Екскурсовод чи музейний працівник стисло знайомлять з історією та змістом музейних зібрань, а також з основними розділами музейної експозиції й окремими видатними експонатами. Екскурсії на теми профільної дисципліни в музейній практиці частіше називають тематичними, що в принципі некоректно, оскільки будь-яка екскурсія має тему. Цей тип екскурсії, на відміну від оглядової, покликаний детально розкрити одну з тем або якусь проблему. Іноді в музеях проводяться цикли екскурсій, об'єднаних певною проблематикою й призначених для постійної групи відвідувачів [23].

За цільовою спрямованістю вирізняють культурно-освітні (загальноосвітні) екскурсії й навчальні, що безпосередньо пов'язані з програмами різних навчальних закладів. До останніх належать і методичні екскурсії для музейних працівників, які знайомлять з принципами

побудови експозиції, особливостями зберігання фондів, специфікою проведення екскурсій.

За складом екскурсантів розрізняють екскурсії для дитячої або дорослої аудиторії, для туристів або для місцевих жителів, для груп за складом однорідних або різнорідних (наприклад, для батьків з дітьми).

Протягом останніх десятиліть з огляду на зміцнення позицій теорії музейної комунікації екскурсію стали розглядати як специфічний вид спілкування, предметом якого є цінності культури, що є значущими і для аудиторії, і для того, хто виступає як керівник. При цьому таке спілкування носить рольовий характер: кожний учасник діалогу діє в межах відведеного його регламенту, а стиль поведінки задається роллю екскурсовода та екскурсанта.

Отже, серед основних тенденцій музейної діяльності можна визначити такі:

- інтеграція музейних програм у сферу дозвілля;
- збереження та популяризація життя місцевих культурних цінностей та їх самотності;
- збагачення духовного життя людини шляхом зв'язку "мистецтво-історія-індивідуальний досвід";
- розвиток віртуальних музеїв та мультимедійних проектів, зміцнює контакти з глядацькою аудиторією і дозволяє відвідувачам знайомитися з колекціями музеїв різних країн;
- розширення музейної діяльності за межами музейного закладу, в регіони країни;
- розвиток музеїв як туристичних об'єктів [61].

Таким чином, основні функції організації сучасного дозвілля, які визначають його внутрішню структуру, безпосередньо пов'язані з феноменом культурно-дозвіллевого середовища і можуть бути виражені такими напрямками своєї діяльності:

- організація і забезпечення умов для проведення культурного дозвілля у всій його повноті і розмаїтості відповідно до потреб, інтересів і можливостей усіх груп населення;
- розроблення і поширення нових технологій дозвілльової діяльності, взаємодія з іншими типами установ культури, відпочинку, спорту для забезпечення ефективності, якості й інтенсивності роботи всієї сфери дозвілля в цілому;
- апробація, відпрацьовування і впровадження нової техніки, які розробляються промисловістю для їх використання в сфері дозвілля;
- виділення приміщень для фізкультурно-оздоровчого дозвілля в складі закладу розміщення;
- об'єднання різних видів розважальних програм (танцювальних, атракціонних, комп'ютерних і т. п.).

Таким чином, музейна мережа Волинської області залишається привабливим середовищем не лише для проведення змістовно наповненого вільного часу населення, але й осередком пам'ятко-охоронної, науково-дослідної, культурно-освітньої діяльності, збереження історичної пам'яті та підвищення духовності широкого загалу. Адже у сучасному світі на перший план у музейній політиці виходить виховання поведінки у культурному середовищі. І при належній її організаційно-фінансовій підтримці вона здатна принести значну фінансову допомогу населенню краю, вивести Волинь до числа найвідоміших центрів концентрації слов'янської матеріальної й духовної культури.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження надали підстави для наступних висновків:

Сучасна доба стимулює подальший розвиток музеїв і їх кількісне зростання та розширення тематичного ряду підтверджує потяг значної частини населення до освіти, культури, зокрема й активних форм культурної діяльності.

Музей, будучи специфічною інституцією, що збирає, зберігає, досліджує, популяризує предмети найрізноманітнішого значення, об'єктивно покликаний бути одним із потужних засобів освіти й виховання, забезпечувати культурно-історичний розвиток людства, виступати запорукою збереження пам'яті про знаменитих, видатних діячів, нести інформацію про повчально-застережливі явища, події, факти. Інакше кажучи, музей покликаний формувати високі духовні запити й задовольнити всезростаючі інтелектуальні потреби населення.

Історіографія та джерельна база наукового пошуку є достатньо розмаїтою і включає безліч книг (монографій, навчальних посібників, статей), а також пам'яток історії і культури, що є предметом пам'яткоохоронної діяльності держави. Чимало історіографічних праць різного рівня вартості підготовлено і на місцевому рівні істориками, краєзнавцями, педагогами, праці яких значно розширюють предметне поле дослідження. Підтвердження цього є велика кількість розвідок, що слугують ґрунтом для розвитку багатьох наукових напрацювань у даній сфері діяльності. Вагомі дослідження зробили, зокрема: В. Шевченко, Т. Калугіна, М. Рутинський, П. Вербицька, Л. Бурковська, а також чимало їхніх колег з інших країн..

Дослідження даної теми супроводжувалося бібліографічними матеріалами з життя видатної української поетеси Леся Українки, введення їх до тексту магістерського дослідження значно урізноманітнило текст роботи.

В історичному контексті розвиток «музейної справи» розпочався ще з часів Київської Русі, коли при храмах зберігали і колекціонували цінні видання книг та інших коштовностей, спрямованих на задоволення культурних потреб власників, а згодом і широкого загалу.

Початок ХІХ ст., що збігся в часі з формуванням інтелігенції, стимулював зміну підходів до вивчення музею як соціокультурного інституту, утвердив музей як культурну інституцію, яка з історико-культурним розвитком набувала нових обертів розвитку. За декілька століть музей пережив чимало трансформаційних процесів, і до наших часів залишається місцем, що демонструє і зберігає цінності всіх історико-культурних епох.

Роль музеїв у краєзнавчій освіті та волинезнавстві полягає у збереженні історичної пам'яті народу і національно-культурного відродження. Упродовж двох століть відбувається вивчення і повернення до тих питань, які чимало років не були пріоритетними у культурному просторі України. А музейна мережа є осередком збереження історичної пам'яті та підвищення духовності. Особливо це підтверджується на регіональному рівні, зокрема на Волині, яка є привабливим місцем для туризму.

Розвиток музейної мережі у Західно-Поліському етнорегіоні сприятиме розвитку економічної та соціальної сфери і забезпечить додаткову зайнятість населення, а населеним пунктам - популяризацію і привабливий інвестиційний клімат. А відтак вирішення цього питання може пришвидшитися як за допомогою відповідної державної політики, так і активній позиції територіальних громад та усіх небайдужих до національної культурної спадщини людей.

Дослідження культурно-освітньої діяльності Літературно-меморіального музею Лесі Українки у с. Колодяжне засвідчило, що ефективність музейної діяльності і соціальне значення музею підвищується за допомогою різноманітних видів і форми культурно-освітньої роботи (нетрадиційні екскурсії, проведення концертів, конкурсу читців

тощо). Базуючись на колекціях та експозиціях музею, ці заходи проводяться як для нестабільної маси відвідувачів, так і для певної постійної аудиторії, отримуючи найбільший розмах у зв'язку з ювілейними і пам'ятними датами, історичними подіями. Розширюючи функції музейної комунікації, вони сприяють популяризації музею та його зібрань.

Екскурсія є важливою частиною туристичного обслуговування. Вона має свої особливі компоненти і вважається традиційною формою спілкування з відвідувачами. Однак, теперішній час вносить свої корективи в музейну справу і сьогоднішня екскурсія може бути видовищем із живими персонажами того часу, в ночі з музичним супроводом у формі квесту тощо. Дані інноваційні форми звертають не абияку увагу до музеїв.

Визначено тенденції розвитку сучасних регіональних музеїв: інтеграція музейних програм у сферу дозвілля; збереження та популяризація життя місцевих культурних цінностей та їх самобутності; збагачення духовного життя людини шляхом зв'язку «мистецтво-історія-індивідуальний досвід».

Розвиток нових форм віртуальних музеїв та мультимедійних проєктів, зміцнює контакти з глядацькою аудиторією і дозволяє відвідувачам знайомитися з колекціями музеїв різних країн; розширення музейної діяльності за межами музейного закладу, в регіони країни; розвиток музеїв як туристичних об'єктів

Спираючись на зазначені процеси, музейна мережа Волинської області залишається привабливим середовищем не лише для проведення змістовно наповненого вільного часу населення, але й осередком пам'ятко-охоронної, науково-дослідної, культурно-освітньої діяльності, збереження історичної пам'яті та підвищення духовності широкого загалу. Адже у сучасному світі на перший план у музейній політиці виходить виховання поведінки у культурному середовищі, патріотизм як засіб протидії інокультурним впливам та глобалізаційним чинникам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Агєєва В. Поетеса зламу століть. *Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації*. Київ : Либідь, 2001. 264 с.
2. Александрович В. Мистецтво Галицько-Волинської держави. Львів, 1999. 132 с.: іл.
3. Александрович В. Холмська ікона Богородиці / Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича. Львів, 2001. 40 с.
4. Байдахер Фрідріх. Загальна музеологія. За ред. З. Мазурика; Пер. із нім. Х. Назаркевич, О. Лянґ, В. Лозинського. Київ: Літопис, 2005.
5. Буравченков А. А. Культура і туризм: взаємодія і збагачення. Київ: Українська культура, 1999.
6. Бурковська Л. Волинський іконопис XVII - XVIII ст. *Діяльність музеїв просто неба у збереженні духовності народу: Матеріали. міжнар. наук.-прктич. конф.* Київ, 1994. С. 42-43.
7. Василевська С., Вигоднік А. Ікони XVII - XVIII ст. з експозиції Музею Волинської ікони). *Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації*. Тези та матеріали IV наук. конф.. Луцьк: Б.в., 1997. С. 118-135.
8. Василенко А. О. Літопис історії становлення і розвитку народних музеїв України. Київ: Наукова думка, 2008.
9. Вербицька П. Музей як комунікативний та освітній простір: навч. посіб.. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2017. 232 с.
10. Вигоднік А. Матеріали до каталогу Волинської ікони (ікони XVI - XVII ст. з експозиції Музею Волинської ікони). *Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації*. Тези та матеріали III між нар. наук.-практ. конф. Луцьк: Б.в., 1996. С. 34-48.
11. Виткалов С. Рівненщина: культурно-мистецький потенціал в парадигмах сучасності: монографія. Рівне: ППДМ, 2012. 416 с.
12. Власюк Г. М., Зосимович О. Ю., Хададова М. В. Музеезнавство та архівна справа: Навч.-метод, посіб. Житомир: ЖДПУ ім. І. Франка, 2006.

13. Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XI між нар. наук. конф.. Луцьк; Б. в., 2004. 194 с.: іл.
14. Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XIII між нар. наук. конф., м. Луцьк – м. Володимир-Волинський, 2-3 лист., 2006 р. Луцьк: Пульс, 2006. 116 с.
15. Волинський державний університет ім. Лесі Українки. 65 років. *Рекламно-презентаційний збірник*. Луцьк: РВВ «Вежа», 2005. 496 с.
16. Волинський краєзнавчий музей (ВКМ). Ф. ЛУ. Арк. 30-33.
17. Волинський краєзнавчий музей: Путівник. Львів: Каменяр, 1988. 119 с.
18. Волинський музей. Історія і сучасність. *Наук. зб.* Вип. II. Луцьк: Б.в., 1999. 206 с.
19. Волинський музей. Історія і сучасність. *Наук. зб.* Вип. III. Луцьк: Б.в., 2004. 394 с.
20. Волинський музейний вісник. Вип. 3 /Упоряд. А. Силюк, Є. Ковальчук. Луцьк : Пульс, 2012. 288 с.
21. Волинський музей. Історія і сучасність. Вип. 4. Луцьк, 2014.
22. Волинський музей: історія і сучасність: *Наук. зб.*: Вип. 4. Луцьк, 2009. 542 с., іл.
23. Волинський музей. Історія і сучасність. Вип. 4. Луцьк, 2014.
24. Волинський музейний вісник : *Наук. зб.* : Вип. 5 : *Музейна педагогіка. Теорія і практика* / Упоряд. А. Силюк. Луцьк : Пульс, 2014. 449 с., іл.
25. Волинський музейний вісник / Упоряд. А. Силюк. Виуск 6. Луцьк : Вежа-Друк, 2014. 362 с.
26. Волинський музейний вісник. *Наук. зб.*. Вип. 1-6. Луцьк : Б. в., 2014
27. Голубнича С. М. Основы экскурсионного дела. Донецк: ДИТБ, 2003.
28. Горішевський П. Основы музеезнатства, маркетингу та рекламно-інформаційної діяльності музеїв: *Навч. посіб.* Івано-Франківськ: Плай, 2005.
29. Емельянов Б. В. Экскурсоведение: *Учеб. пос.* Москва: Сов. спорт,

2000.

30. Єлісеєва Т. Збірка пам'яток волинського іконопису XVI - XVII ст. Волинського краєзнавчого музею. *Волинський музей. Історія і сучасність*. Луцьк: Ініціал, 1999. С. 154-159.

31. Інтерв'ю з відвідувачами музею, проведені Ю. Кравчик у 2017-2020 рр. *Приватний архів авторки*

32. Калугина Т. Художественный музей как феномен культуры. СПб: Петрополис, 2001. 224 с.

33. Карп'юк Л. Ікони XVI – XVIII століть з колекції Музею волинської ікони в Луцьку. Записки НТШ. Т. ССXXXVI. *Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва*. Львів: Наук. т-во ім. Т. Шевченка, 1998. С. 398-407.

34. Карп'юк Л. Каталог ікон волинської школи іконопису XVI - XVIII ст. Із збірки Волинського краєзнавчого музею. *Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації*. Тези та матеріали II між нар. конф. Луцьк: Б.в., 1995. С. 35-47.

35. Каталог видань кириличного друку в установах Волині (1600 - 1825) / Упоряд. Крейнін С.Н., Огнева О.Д. Луцьк: Надстир'я, 2000. 132 с.

36. Книга нових надходжень експонатів до музею. 1971-2018 рр. *Поточний архів музею*.

37. Книга реєстрації проведених екскурсій в Літературно-меморіальному музеї Лесі Українки за 2018 р. *Поточний архів музею*.

38. Книги реєстрації проведених культурно-мистецьких заходів музею за 1971-2018 рр. *Поточний архів Літературно-меморіального музею Лесі Українки в с. Колодяжне*.

39. Ковальчук Є. Дослідження Волинського іконопису. *Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. Т. ССXXXVI. Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва*. Львів: Наук. т-во ім. Т. Шевченка, 1998. С. 615-624.

40. Колосок Б. Кафедральні споруди Луцька. Історико-архітектурне

дослідження. Білий Дунаєць-Острог: Воляння з Волині, 2002. 124 с.

41. Колосок Б., Метельницький Р. Луцьк: Архітектурно-історичний нарис. Київ: Будівельник, 1990. 58 с., іл.

42. Косач-Кривинюк О. Леся Українка: Хронологія життя і творчості. Луцьк, 2006. 928 с.

43. Кот С., Ошуркевич О. Доля культурних скарбів України під час Другої світової війни: архіви, бібліотеки, музеї. Волинський краєзнавчий музей. *Документи*. Вип. 1. Київ: Бремен, 1996. 75 с.

44. Кучинко М., Охріменко Г., Савицький В. Культура Волині та Волинського Полісся Княжої доби. Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2008. 327 с.

45. Леся Українка та родина Косачів в екслібрисі. Каталог виставки творчих робіт переможців та учасників Міжнародного конкурсу книжкових знаків, приуроченого 90-річчю пам'яті Лесі Українки та 55-річчю Колодяженського літературно меморіального музею Лесі Українки /Укл. П.Нестеренко, А.Силюк. Колодяжне: Б.в., 2003. 80 с.

46. Леся Українка та родина Косачів в контексті української культури. *Тези та матеріали*. Луцьк, 1996. 42 с.

47. Леся Українка і родина Косачів в контексті української та світової культури. // Матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф., 24-25 лют., 2001 р., с Колодяжне. *Наук. зб.* Луцьк: Надстир'я, 2001. 140 с., іл.

48. Леся Українка і родина Косачів в контексті української та світової культури. Матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф., 24-25 лют., 2006 р., с Колодяжне. *Наук. зб.* Вип. 3. Луцьк: Пулс, 2006. 226 с., іл.

49. Літопис Волині. Ч. 2. Луцьк: Вежа, 2003. 196 с.

50. Лорд Б., Лорд Г. Д. Менеджмент в музейном деле. Москва, 2002.

51. Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край. // Матеріали IX наукової історико-краєзнавчої між нар. конф. Луцьк: Надстир'я, 1998. 397 с.

52. Минуле і сучасне Волині й Полісся. Луцьк, 2001 – 2007. Вип. X –

XXII.

53. Минуле і сучасне Волині і Полісся. Сторінки історії Камінь-Каширщини. *Наук. зб.* Вип. 37. // Матеріали XXXVII Всеукр. історико-краєзнавчої наук. конф., м. Камінь-Каширський. Луцьк : Пульс, 2010. 240 с., іл.

54. Минуле і сучасне Волині і Полісся: Луцьк в історії Волині та України. *Наук. зб.* Вип. 35. Матеріали XXXV Міжнар. історико-краєзнавчої наук. конф., м. Луцьк. Луцьк : Волинські старожитності, 2010. 505 с.

55. Музейна справа та музейна політика в Україні ХХ ст. *Зб. наук. пр.* за ред. д-ра миств. М. Селівачова. Київ: Златограф, 2004. 208 с.

56. Музеї навчальних закладів Волинської області – осередки освіти і виховання. Луцьк, 2005. 76 с. (Центр туризму, спорту та екскурсій).

57. Музеї України: Довідник. / Міністерство культури і мистецтв України. Київ: Задруга, 1999.

58. Ошуркевич О. З історії Волинського краєзнавчого музею. Волинський музей: історія і сучасність. Тези і матеріали. Луцьк, 1998. С. 6.

59. Пам'ятки сакрального мистецтва Волині на межі тисячоліть: питання дослідження збереження та реставрації. *Матеріали VI між нар. конф. по волинському іконопису.* Луцьк: Надстир'я, 1999. 186 с., іл.

60. Пам'ятки сакрального мистецтва Волині. // Матеріали VIII між нар. наук. конф. *Наук. зб.* Вип. 8. Луцьк: Надстир'я, 2001. 172 с., іл.

61. Петранівський В. Л., Рутинський М. Й. Туристичне краєзнавство: *Навч. посіб.* За ред. проф. Ф. Д. Заставного. Київ: Знання, 2006.

62. Подольська Є. А., Лихвар В. Д. Кредитно модульний курс культурології : Навч. пос. Київ : Центр навч. літ., 2006. 368 с.

63. Попович М. Нарис історії культури України. Київ : АртЕк, 2001. 727 с.

64. Про музеї та музейну справу: ЗУ від 29 червня 1995 р. *Відомості ВР України.* 1995. № 25. Ст. 191.

65. Рутинський М. Й. Географія туризму України: *Навч.-метод. посіб.*: 2-ге вид., доп. Київ: Центр навч. літ., 2004.
66. Рутинський М. Й, Зінько Ю. В. Сільський туризм: *Навч. посіб.* Київ: Знання, 2006.
67. Рутинський М. Й. Міжнародний туризм: *Навч. посіб.* Київ: Знання, 2007.
68. Середюк О. Скарбниця історії Волині: Істор.-краєзнавчий нарис про Народний музей історії сільського господарства Волині. Луцьк: Надстир'я, 1998. 124 с.
69. Силюк А. Історико-краєзнавча діяльність музеїв Волині: стан та тенденції. *Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край.* Матеріали ІХ наук. історико-краєзнавчої між нар. конф.. Луцьк: Надстир'я, 1998. С. 30-32.
70. Спогади про Лесю Українку. Вид. 2-е, доп. Київ: Дніпро, 1971. 484 с. (Вид. 1-е. Київ, 1963).
71. Федорченко В. К., Костюкова О. М., Дьорова Т. А. та ін. Історія екскурсійної справи в Україні: *Навч. посіб.* Київ: Кондор, 2004.
72. Черенюк М.І. Художній відділ Волинського краєзнавчого музею: *Путівник.* Львів: Каменяр, 1982. 63 с. іл.
73. Шевченко В. В. Музеезнавство: *Навч. посібник для дистанційного навчання.* Київ: УН-Т «Україна», 2007. 288 с

ДОДАТКИ